

LANDBOUDORPE

‘N ALTERNATIEF TOT DIE VOORSIENING VAN PLAASWERKER BEHUISING

Deoné Stoumann

Werkstuk ingelewer ter gedeeltelike voldoening aan die vereistes vir die
graad Magister in Stads- en Streekbeplanning aan die Universiteit van
Stellenbosch

Studieleier: Doktor W.P. Pienaar

Desember 1999

VERKLARING

Ek, die ondergetekende verklaar hiermee dat die werk in hierdie werkstuk vervat, my eie oorspronklike werk is en dat ek dit nie vantevore in die geheel of gedeeltelik by enige universiteit ter verkryging van 'n graad voorgelê het nie.

D. Stoumann

19. November...1999

Datum

Opsomming

Suid-Afrika deurloop reeds vir 'n geruime tyd 'n proses van verandering wat daarop gemik is om die lewenstandaard van agtergeblewe gemeenskappe te verbeter. Binne hierdie konteks is plaaswerkersgemeenskappe geïdentifiseer as 'n belangrike deel van die agtergeblewe gemeenskap met 'n behoefte aan verbeterde lewensomstandighede.

Tradisioneel is plaaswerkers in Suid-Afrika gehuisves onder 'n stelsel van gekoppelde behuising. Hierdie tendens het bygedra tot plaaswerkers se afhanklikheid van plaaseienaars, en laasgenoemde se kontrole oor die werker en sy gesin. In veral die Wes-Kaap was hierdie stelsel diep gevestig met 'n sterk paternalistiese ondertoon.

As 'n moontlike oplossing tot die probleem, bestaan daar nou vir die eerste keer in die Suid-Afrikaanse geskiedenis die geleentheid om hierdie afhanklikheid te verbreek of ten minste te verminder. Die regering se nuwe subsidieskema vir plaaswerkers, asook die Konsepbeleid rakende die sekerheid van langtermyn verblyfsekuriteit, bied aan plaaswerkers die geleentheid om hulle lewensomstandighede te verbeter.

Binne hierdie konteks is daar gekyk na landboudorpe as 'n alternatief tot plaaswerkerbehuising. 'n Landboudorp is 'n privaat nedersetting binne 'n landbougebied, wat deur 'n regsliggaam ontwikkel en bestuur word. Toegang tot behuising word beperk tot bona fide plaaswerkers en hulle afhanklikes. Sekerheid van verblyfreg word toegestaan volgens huurkontrakte of lewensreg, aangesien die grond en behuising die eiendom van die instelling bly.

Die teoretiese oorsig en gevallestudie wat onderneem is, dui daarop dat die konsep van 'n landboudorp in teorie 'n haalbare strategie is wat plaaswerkers die geleentheid bied om hulle afhanklikheid en kwesbaarheid te verminder. Die landboudorpkonsep kan egter nie sonder meer in enige streek in Suid-Afrika toegepas word nie. In die verband is dit duidelik dat elke plaaswerkersgemeenskap se behoeftes uniek is, en dus individueel hanteer moet word.

Summary

South Africa is undergoing a process of rapid change focussing on the improvement of the living standards of previous disadvantage communities. In this context farmworkers are identified as an important part of such previous disadvantaged groups.

Farmworkers in South Africa were traditionally housed through a system of tied-housing, which has resulted in their dependency on the farmer. This system is deeply rooted in the Western Cape and has a strong paternalistic base.

For the first time in South African's history there is an opportunity for farmworkers to change or reduce their dependency. The new governmental subsidy scheme as well as the Draft policy for the implementation of long term security of tenure, present farmworkers with the opportunity to improve their living conditions, without the traditional ties to the farmer.

Against this background agri-villages are considered as an alternative to traditional farmworker housing. An agri-village is a private settlement established and managed by a legal institution that is situated within an agricultural area and where residence is restricted to bona fide farm workers and their dependants. Security of tenure can be achieved according to a lease contract or usufruct because the land and home stays the property of the legal institution.

The theoretical and case studies that were undertaken indicated that the concept of agri-villages is in theory a viable strategy for farmworkers to reduce their dependency. However agri-villages cannot merely be developed in every region in South Africa without taking cognisance of the specific needs and characteristics of each community.

BEDANKINGS

Graag wil ek my opregte dank en waardering teenoor die volgende persone betuig.

- Dr. W.P. Pienaar, my studieleier wat die pad saam met my gestap het.
- My ouers en Jurie Wessels vir hulle volgehoue bystand en motivering.
- Die Plaaseienaars van Vredendal wat hulle tyd afgestaan het aan die opname.
- Die Plaaswerkers van Vredendal vir hulle waardevolle bydrae tot die opname.
- Mnr. Willem Smit van die Provinsiale Regering Wes-Kaap.
- Mnr. Neville van der Westhuizen van Setplan.
- Die Militêre Veterane Beursfonds en die NRF Beurs wat finansieël bygedra het ter ondersteuning van my studies.

Deoné Stoumann

Desember 1999

INHOUDSOPGAWE

HOOFSTUK 1: INLEIDING	1
1.1 Probleemformulering.....	1
1.2 Doelwitte.....	2
1.3 Metodiek.....	3
 HOOFSTUK 2: PROFIEL VAN DIE PLAASWERKER EN SY	
OMSTANDIGHED E IN DIE WES-KAAP.....	4
2.1 Sosio-ekonomiese profiel	4
2.2 Inleiding	4
2.3 Huislike omstandighede	10
2.4 Gesondheid en welsyn	11
2.5 Behuisingsprofiel	11
2.5.1 Konstruksie en fisiese eienskappe van geboue.....	11
2.5.2 Dienste en fasiliteite	13
2.5.3 Inhoud en meublement	17
2.5.4 Ruimte en grootte	17
2.5.5 Behuisingstevredenheid/ontevredenheid	17
2.5.6 Behuisingsomgewing	18
2.5.7 Gemeenskapslewe	18
 HOOFSTUK 3: DIE VOORSIENING VAN PLAASWERKERBEHUISING:	
‘N HISTORIESE OORSIG	
3.1 Internasionale voorsiening van plaaswerkerbehuis ing.....	19
3.2 Plaaswerkerbehuis ing in die Wes-Kaap	20
3.3 Die opkoms van paternalisme	25
3.4 Statutêre voorsiening van verblyfreg	28

HOOFSTUK 4: NUUT VOORGESTELDE BEHUISINGSPATRONE VIR PLAASWERKERS IN SUID-AFRIKA

4.1 Inleiding	33
4.2 Konsepbeleid vir die implementering van langtermyn verblyfsekuriteit	33
4.3 Die omvang van die beleid	34
4.4 Beleidsbeginsels	36
4.5 Twee modelle	37
4.5.1 “Op-die-plaas” opsie	37
4.5.2 “Buite-die-plaas” opsie	38
4.6 Befondsing of finansiëring	40
4.7 Bekendstelling van beleid en prominente rolspelers	41
4.8 Verantwoordelike partye	42
4.9 Verantwoordelikhede van statutêre owerhede	42
4.9.1 Provinsiale regering	42
4.9.2 Distriksrade	43

HOOFSTUK 5: DIE BETEKENIS EN WAARDE VAN ‘N LANDBOUDORP ....

5.1 Inleiding	45
5.2 Wat is ‘n landboudorp?	45
5.3 Hoekom moet die konsep van ‘n landboudorp oorweeg word?	47
5.4 Voor- en nadele van landboudorpe	47
5.4.1 Vir die boer	47
5.4.2 Vir die plaaswerker	48
5.5 Voorbereidingsproses vir die projek	49
5.6 Prosedures vir aansoeke en goedkeuring	51

VIII

HOOFSTUK 6: GEVALLESTUDIE: VREDENDAL	54
6.1 Inleiding	54
6.2 Agtergrond	56
6.3 Metodiek	60
6.4 Navorsingsetiek	61
6.5 Verwerking van data	61
6.5.1 Werkgewers	62
6.5.2 Werkers	66
6.6 Samevatting	71
 HOOFSTUK 7: ONTWIKKELINGSVOORSTELLE VIR LANDBOUDORPE	
7.1 Inleiding	75
7.2 Plaaaslike ondervinding	75
7.3 Voorstelle vir die implementering van die landboudorp	76
 BRONNELYS	82

FIGURE, TABELLE EN BYLAES

Lys van Figure

Figuur: 2.1 Persentasie van Plaasarbeidersbevolking per Distriksraad (NELF, 1993)

2.2 Persoonlike en Huishoudelike Inkomste van Plaaswerkers (NELF, 1993)

2.3 Gemiddelde Plaaswerker Huishoudingsgrootte (NELF, 1993)

2.4 Beskikbaarheid van Elektrisiteit vir Plaaswerkerhuise per Distriksraad
(NELF,1993)

2.5 Tipe en Beskikbaarheid van Water vir Plaaswerkerhuise in die Wes-Kaap
(NELF, 1993)

2.6 Persentasie Plaaswerkerhuise met Sanitasie in die Wes-Kaap (NELF, 1993)

6.1 Vredendal Omgewing (Konsep Struktuurplan, 1999)

6.2 Vredendal Liggingskaart met Lugfoto (Wesgro, 1999)

6.3 Die belangrikste ekonomiese groeifaktore vir Vredendal (Wesgro, 1999)

6.4 Waar wil werkgewers hulle plaaswerkers huisves?

6.5 Toilet- en Elektrisiteitsvoorsiening

6.6 Watervoorsiening

6.7 Waar wil plaaswerkers bly?

Tabelle

Tabel: 2.1 Maandelikse Vergoeding van Plaaswerkers (Landbou-opname, 1992)

2.2 Beskikbaarheid van Elektrisiteit vir Plaaswerkerhuise per Distriksraad
(NELF, 1993)

2.3 Beskikbaarheid van Water vir Plaaswerkerhuise per Distriksraad
(NELF, 1993)

2.4 Tipe en Beskikbaarheid van Sanitasie vir Plaaswekerhuise per Distriksraad
(NELF, 1993)

6.1 Plaaswerkersgesinne per plaas

6.2 Huwelikstatus van plaaswerkers

6.3 Die ouderdom van werkers en die tydperk wat hulle op die plaas werk

Lys van Bylaes

Bylae A: Behuisingstandaarde en Bepuntingstelsel van Vredendal Wynkelder
(Mnr. Willem Loots)

Bylae B: Huisplanne en Minimum Behuisingstandaarde van Weskus Distriksraad
(Mnr. N.J. Laubscher)

Bylae C: Batson-Skaal en Puntestelsel vir Kamerdigtheid
(Mnr. C. Cornelius - Gesondheidsinspekteur)

Bylae D: Inligtingsbrief aan Plaaswerkgewers

Bylae E: Vraelyste aan Plaaswerkers en Plaaswerkgewers

Foto Bylae: Plaaswerkerhuise in die Vredendal Omgewing

HOOFSTUK 1: INLEIDING

1.1 Probleemformulering

Die afgelope paar jaar is gekenmerk deur talle verwikkelinge rakende die sosiaal-maatskaplike situasie van plaaswerkers in Suid-Afrika. 'n Aspek wat veral in hierdie tyd aandag geniet het, is die voorsiening van plaaswerkerbehuising.

Plaaswerkerbehuising soos dit tans in die Wes-Kaap voorkom, is gekoppel aan die beskikbaarheid van arbeid. Die plaaswerker en sy gesin kan dus in 'n tipiese kothuis aanbly, solank as wat hy (en dikwels ook ander lede van die gesin) sy/haar arbeid op die plaas aanbied. Hierdie verskynsel staan ook bekend as "gekoppelde behuising" en maak dat die plaaswerker geweldig afhanklik is van die plaaseienaar. Die plaaseienaar het derhalwe 'n groot mate van kontrole oor die plaaswerker en sy gesin. 'n Groot deel van hierdie afhanklikheidsverhouding, is gekoppel aan plaaswerkers se blootstelling aan uitsetting, in gevalle van arbeidskonflik, ongeskiktheid en aftreeding (Hamman, 1991:1).

Een van die belangrikste veranderinge op die gebied is die subsidieskema van die regering, asook nuwe wetgewing rakende werkers se verblyfreg op plase.

Beide hierdie inisiatiewe hou verskeie geleenthede en implikasies in vir beide plaaswerker en plaaseienaar. Vir plaaswerkers gee dit die geleentheid om hulle afhanklikheid te breek of te verminder en self 'n huis te bekom.

Met die oog op die moontlike aanwending van hierdie subsidies gaan daar gekyk word na die haalbaarheid van 'n landboudorp as 'n alternatief tot plaaswerkerbehuising op die plaas.

In breë trekke behels die landboudorp die sentrale vestiging van plaaswerkers vanaf verskillende plase. Die uitgangspunt is dat die landboudorp aan die plaaswerker die geleentheid sal bied om sy afhanklikheid te breek, huisvesting te bekom en eiendomsreg te verkry, binne 'n dorp wat spesifiek vir die doel beplan is. Terselfdertyd sal daar ook voorsiening gemaak kan word, op 'n meer geordende manier en selfs moontlik op 'n goedkoper wyse, vir ander noodsaaklike funksies in die landboudorp, soos byvoorbeeld skole, kerke, klinieke, ontspanningsgeriewe en so meer.

1.2 Doelwitte

Die doel van hierdie studie is om die probleem van plaaswerkerbehuising in oënskou te neem en ondersoek in te stel na die gebruik van 'n landboudorp, as alternatief tot plaaswerkerbehuising. Dit sal insluit:

- 'n Bestudering van die probleem van plaaswerkerbehuising deur middel van 'n literatuuroorsig.
- 'n Bestudering van die wetlike bepalings onderliggend aan die probleem.
- Die insameling van genoegsame data met behulp van veldwerk en vraelyste onder plaaswerkers en plaaseienaars.
- 'n Bepaling van menings en houdings onder beide plaaswerkers en plaaseienaars.
- Die verwerking en interpretering van ingesamelde data.

- Die bepaling van behoeftes en waarde oriëntasies, ten opsigte van die probleem onder beide plaaswerkers en plaaseienaars.
- 'n Voorstel vir plaaswerkerbehuising wat in beide die plaaseienaar en plaaswerker se behoeftes sal voldoen.

1.3 Metodiek

Die bestudering van die probleem, is vooraf gegaan deur 'n uitgebreide literatuuroorsig, wat die historiese verloop en ontwikkeling van plaaswerkerbehuising dek. Dit is opgevolg deur onderhoude met sleutelpersone in die veld en 'n gevallestudie op intensief benutte plase in die Vredendal omgewing. Die insameling van genoegsame data is gedoen met behulp van vraelyste en onderhoude, om die behoeftes van plaaswerkers en werkgewers te bepaal. Vyftien werkgewers en 30 werknemers is genader in die opname. Binne hierdie konteks is daar gekyk na behuisingsvoorkeure, sowel as werkers en werkgewers se menings en houdings, oor die aanwending van 'n landboudorp in die Vredendal-omgewing.

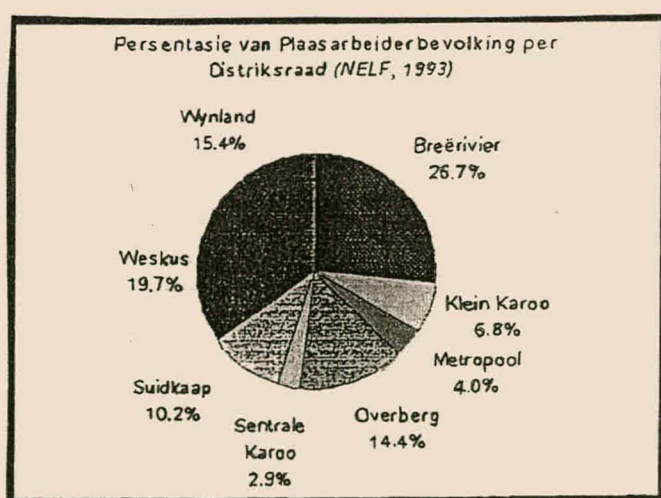
HOOFSTUK 2: PROFIEL VAN DIE PLAASWERKER EN SY OMSTANDIGHED

2.1 Inleiding

In hierdie hoofstuk word daar 'n oorsigtelike profiel geskets van die plaaswerker en die sosio-ekonomiese omstandighede waarin hy hom bevind. Die profiel fokus op die plaaswerkersgemeenskap van die Wes-Kaap en het ten doel om 'n geheelbeeld van die plaaswerker daar te stel, vir 'n beter insig in sy behuisingsbehoefte en omstandighede waarin hy hom bevind.

2.2 Sosio-ekonomiese profiel

Die beraamde aantal plaaswerkers in Suid-Afrika, wissel van $\pm 185\,000$ tot $\pm 250\,000$. NELF (1993) bereken die totale plaaswerkerbevolking woonagtig in die landelike gebied, dit wil sê insluitend die arbeider se afhanklikes, op $\pm 323\,000$. Die opname gedoen deur NELF (1993) gee ook 'n duidelike beeld van die grootte van die plaaswerkerbevolking per Distriksraad. (sien figuur 2.1)

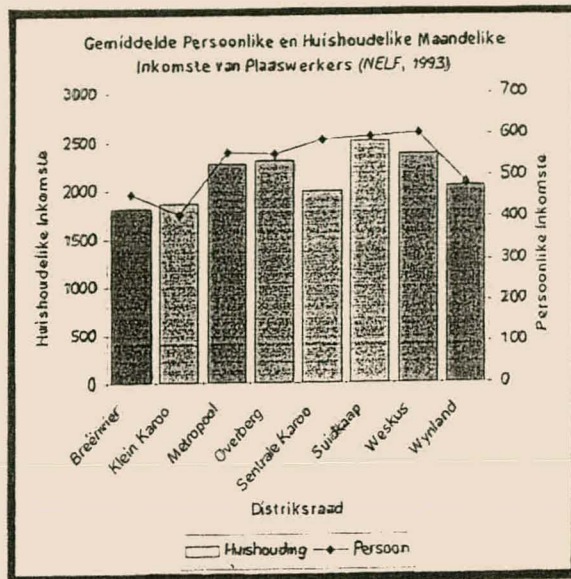
Figuur 2.1: Persentasie van Plaasarbeidersbevolking per Distriksraad (NELF, 1993)

Volgens die Sentrale Statistiekdiens (Landbou-Opname: 1992) is landbou die vierde grootste indiensnemingssektor in die Wes-Kaap. Dit verskaf werk aan $\pm 14\%$ van die Wes-Kaap se ekonomiese aktiewe bevolking. Die oorgrote meerderheid van plaaswerkers is mans, maar daar word al hoe meer van vroue in die bedryf gebruik gemaak.

Navorsing deur Groenewald (1986:41) het aan die lig gebring, dat die gemiddelde kontantloon vir 'n plaaswerkerhuishouding van vyf persone, in 1986 R258 per maand was in die Wes-Kaap. Hierdie syfer stem ooreen met Cosato se syfers, wat toon dat plaaswerkers in 1992 gemiddeld R253 per maand verdien het (Botha, 1992:16). Hierdie bydrae is volgens Groenewald, (1986:41) veel minder as die berekende huishoudingsbestaanspeil in 1986 van R322, 95 per maand. Plaaswerkers in die Provinsie Wes-Kaap verdien egter aansienlik meer as elders in die land. Die vergoeding wissel tussen streke en tipe boerdery met die gekleurde werkers wat 'n hoër salaris as swart werkers verdien. In tabel 2.1 en figuur 2.2 word die maandelikse inkomste van plaaswerkers weerspieël.

Tabel 2.1: Maandelikse Vergoeding van Plaaswerkers (Landbou-opname, 1992)

Distriksraad	Permanente Werkers						Los- en Seisoenwerkers					
	Kontantlone, Salarisse en Kontantbonusse (Rand per Maand)			Vergoeding In Natura (Rand per Maand)			Kontantlone, Salarisse en Kontantbonusse (Rand per Maand)			Vergoeding In Natura (Rand per Maand)		
	Totaal	Blankes	Ander	Totaal	Blankes	Ander	Totaal	Blankes	Ander	Totaal	Blankes	Ander
Breënvier	379.78	2377.87	318.02	37.25	39.34	37.19	113.45	662.16	111.50	2.76	3.38	2.76
Klein Karoo	278.02	1634.82	245.06	46.87	27.78	47.32	41.25	400.00	40.36	1.17	0.00	1.17
Metropool	496.27	3321.95	359.51	52.83	225.51	54.90	63.79	259.26	62.62	6.66	0.00	5.68
Metropool / Wynland	411.34	2842.97	320.40	26.47	16.44	26.85	99.21	132.00	98.95	3.70	0.00	3.73
Overberg	414.14	2201.73	333.97	64.92	82.63	64.12	70.56	85.23	70.49	3.99	1.89	4.00
* Sentrale Karoo	214.31	1617.04	179.34	82.49	116.10	81.65	36.55	976.19	34.50	6.97	0.00	6.99
Suidkaap	443.29	1617.53	357.43	41.23	45.79	40.80	68.41	0.00	63.53	2.32	33.33	2.27
Weskus	312.09	2090.49	251.52	98.37	95.97	98.45	59.53	348.48	58.30	5.01	0.00	5.03
Gemiddelde vir Provinsie	378.36	2337.60	306.46	50.13	61.15	49.73	82.56	305.56	81.58	3.76	1.93	3.77

Figuur 2.2: Persoonlike en Huishoudelike Inkomste van Plaaswerkers (NELF, 1993)

Twee en sewentig persent van hierdie mense leef onder die broodlyn (bereken teen R695 per maand, per gesin), met 'n gemiddelde maandelikse inkomste van R235 (Totman, 1993:1). Die gemiddelde lone van plaaswerkers is dus te klein om in die behoeftes van huishoudings te voorsien. Daar moet egter in gedagte gehou word dat die plaaswerker behalwe vir sy loon, nog ander byvoordele geniet, soos vry mediese dienste, kos en behuising (Groenewald, 1986:45).

Volgens die ANC, aanvaar hulle dat nie-kontantvergoeding deel van plaaswerkers se loon moet vorm, maar dat behuising nie daarby ingesluit moet word nie. Boere sal dus stelselmatig verplig word om 'n groter persentasie van lone in kontant uit te betaal en dit oor die volgende paar jaar te verdubbel of verdriedubbel. Die ekonomiese realiteit in die landbousektor maak egter nie voorsiening vir die drastiese verhoging in plaaswerkerlone nie (Botha, 1992:15).

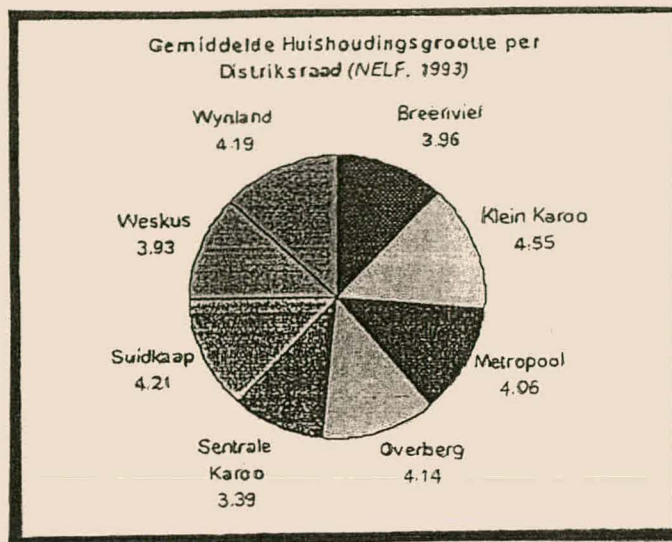
Uit die aard van plaaswerkers se inkomste, is dit duidelik dat plaaswerkers nie oor die nodige kontant beskik om groot hoeveelhede besittings aan te skaf nie. Plaaswerkers besit oor die algemeen geen vaste eiendom nie, terwyl die los besittings van die plaaswerker ook karig blyk te wees en meestal kom van die werkgewer (Groenewald, 1986:46).

Volgens Groenewald (1986:21) kan die volgende sosio-demografiese kenmerke met betrekking tot hierdie plaaswerkersgemeenskappe in die Wes-Kaap, onderskei word:

i) Huishoudings en gesinne

Opnames deur Groenewald (1986:22) dui op 'n gemiddelde grootte van 4,76 persone per huishouding vir die bruin plaaswerkersgemeenskap in die Wes-Kaap. Ses-en-tagtig persent van hierdie gesinne kwalifiseer as volledige gesinne, aangesien hulle oor beide 'n eggenoot en eggenote beskik. (Hetsy wettig getroud of net deur saam te bly.) Die huishoudingsgrootte in die Wes-Kaap, soos opgeneem deur NELF (1993), verskil egter van Groenewald. Dit verskil ook in terme van die tipe behuising en wissel tussen 3,2 vir landelike plase, 3,7 vir informele huise en 4,2 vir formele huise met die gemiddeld op 4,1 persone per huis vir die Wes-Kaap provinsie. Figuur 2.3 weerspieël die huishoudingsgrootte per Distriksraad, ongeag die tipe behuising.

Figuur 2.3: Gemiddelde Plaaswerker Huishoudingsgrootte (NELF, 1993)

ii) *Ouderdom, afhanklikheid en geslag*

Die gemiddelde ouderdom van die plaaswerkersgemeenskap in die Wes-Kaap is 22,63 jaar, wat laer is as die geprojekteerde gemiddelde ouderdom van 24,10 jaar vir die landswye bruinbevolking van 1985. Altesaam 41 % van die bevolking val in die ekonomies afhanklike groep (0-14 jaar) en (65+ jaar), met 39 % in die eerste groep. Volgens die Landelike Stigting is die ratio van kinders (1-14 jaar) tot volwassenes (13+ jaar) as 2,76 : 5,7 oftewel 36,2% teenoor 63,8% bevind. 'n Kringloop het ontstaan waar al hoe meer jongmense die plaas verlaat op soek na werksgeleenthede in die stad. Hulle sien geen toekoms vir hulself op die plase nie. Die aantal plaaswerkers oor die ouderdom van 60 jaar is volgens Ardington (1986:68) slegs 4,4 %. Die ouer mense gaan voort om te werk tot en met afsterwe aangesien daar geen alternatiewe verblyf vir hierdie werkers met aftrede is nie. Die persentasie van jong werkers teenoor ouer werkers is dus as gevolg hiervan besig om te verklein (Setplan:1997). Die potensiële

ekonomiese aktiewe ouderdomsgroep bevat dus 58 % van die bevolking. Plaaswerkerhuishoudings het meestal mans as hoof van die huis, aangesien min mans migreer na stede om werk te soek. Die geslagsverdeling is dus normaal en is 50:50 vir alle plaasbevolkingsgebiede (Groenewald, 1986:23).

iii) Skolastiese peil

Die skolastiese peil van meeste plaaswerkers en hulle gesinne is baie laag. Dit kan toegeskryf word aan die gebrek aan opvoedingsgeriewe in verspreide landelike gebiede. Vervoer na dorpe is 'n probleem vir baie plaasarbeiders en die kinders voltooi gevolglik nie hulle skoolopleiding nie. In Suid-Afrika is die probleem vergroot deur rasse verhoudings, wetgewing en taalverskeidenheid, asook die uitsluitlike infrastruktuurvoorsiening aan blanke gemeenskappe (Ardington, 1986:68).

Skolastiese opnames deur Groenewald (1986:23) onder plaaswerker-gemeenskappe in die Wes-Kaap, toon 'n gemiddelde van 4,27 jare van opleiding, wat die ekwivalent van Graad 4 is. Die studie onderneem deur Kritzinger en Vorster (1995) in die sagtevrugte streke het getoon dat net meer as 33% van die manlike plaaswerkers en 28% van die vroulike plaaswerkers ongeletterd is. 'n Groter persentasie vrouens (20%) as mans (11%) kan lees, maar nie skryf nie. Ardington (1986:71) som die situasie rondom plaaswerkers se opvoedingspeil soos volg op: "There is no system for educating African youth on farms; there is merely a method for government to subsidise education, if farmers choose to provide facilities. There is no doubt that black children on commercial farms come from homes which historically are educational deprived, where salaries are low and there are few resources (either financial or mental). Yet to achieve an

education, farm youth are required to overcome these hurdles. A catch – 22 predicament exists in that there is a farm workforce – yet their residence on farms frequently denies them education that would enable them to get employment elsewhere.”

iv) Geografiese mobiliteit

Die geografiese mobiliteit van plaaswerkers is beperk. Dit blyk uit die beduidende persentasie (72%) van werkers wat woonagtig of werksaam is in die gebied/distrik/streek waar hulle gebore is. (Groenewald, 1986:24) Hierdie tendens is ook deur Ardington (1986:69) by onderskeidelik bruin en swart plaaswerkersgemeenskappe geïdentifiseer. Die rede vir die verskynsel het moontlik te make met die gemeenskap se gebrek aan inkomste. Dit wil egter voorkom asof die periode van verblyf van 'n plaaswerker op een enkele plaas besig is om te verkort. Dertig jaar is in die verlede as 'n lang periode gesien, maar met hoër mobiliteit verkort hierdie diensperiodes. Die Landelike Stigting het getoon dat 16,02% van die bevolking minder as 'n jaar op hulle plek van werk teenwoordig was teenoor 30,61% met 'n diensperiode van meer as 10 jaar.

2.3 Huislike omstandighede

Drankmisbruik blyk 'n ernstige maatskaplike probleem te wees, wat gesien kan word as 'n simptoom van die dieperliggende frustrasies wat die plaaswerker ervaar. Ander probleme wat hieruit voortspruit, is geweldpleging en kinderverwaarloosing. Hierdie probleme bring mee dat werkers dikwels persoonlike krisisse ervaar. Binne die plaaswerkersgemeenskap is die werkgewer tradisioneel gesien as die persoon wat in sulke gevalle moet ingryp en hulp verleen. Hierdie siening sluit aan by die patriargale gesag waaroor die boer besit en waardeur hy “pa-staan” vir die werkers (Groenewald, 1986:59).

2.4 Gesondheid en Welsyn

Weens die uitgestrektheid van die landelike gebiede is gesondheidsfasiliteite nie altyd geredelik beskikbaar nie. Die onderskeie Distriksrade onder die vaandel van die Provinsiale Regering van die Wes-Kaap behartig 'n mobiele kliniek na plase. Hierdie rondtes word gemiddeld een maal per maand gedoen.

Van die gesondheidsprobleme waarmee plaaswerkers te kampe het, sluit in:

- wanvoeding;
- onhigiëniese leeftoestande;
- oorbewoning;
- vroulike plaasaarbeiders kan nie kraamverlof neem nie en neem die kinders saam landerye toe;
- senuwee probleme as gevolg van stres, onsekerheid oor toekoms;
- siektes opgedoen as gevolg van plaagdoders en gifstowwe; en
- siektes as gevolg van diere/vee.

(Setplan: 1997)

2.5 Behuisingsprofiel

Die behoefte aan beskutting en veiligheid, naas voedsel en kleding, is een van die mees basiese behoeftes van die mens. Die huis bied nie net skuiling teen wind en weer nie, maar het ook 'n sosiaal-maatskaplike betekenis, wat uitdrukking gee aan sy inwoners se identiteit (Groenewald, 1986:57).

Volgens Groenewald (1986) kan die behuisingsomstandighede van plaaswerkers, in sewe velde verdeel word:

- Konstruksie en fisiese eienskappe van geboue.
- Dienste en fasiliteite.
- Inhoud en meublement.
- Ruimte en grootte.
- Behuisings tevredenheid / ontevredenheid.
- Behuisingsomgewing.
- Gemeenskapslewe.

Met inagneming van bogenoemde, is die situasie van die behuisingstoestande van plaaswerkers as volg:

2.5.1 Konstruksie en fisiese eienskappe van geboue

Die huise van plaaswerkers is oor die algemeen baie basies alhoewel werklike verskille tussen verskillende boerdery-ondernemings bestaan. Die meeste huise is van baksteen of soortgelyke materiaal gebou, met dakke van sink of asbes en vloere van sement. Baie min huise het binnedeure, plafonne, lopende water binne die huis of 'n toilet (Groenewald, 1986:34).

Karaan en Tregurtha (1996) het bevind dat meer as 97% van plaaswerkerhuise in die Wes-Kaap óf vrystaande óf skakelhuise ("semi-detached") is, terwyl 1/3 van alle plaaswerkerhuise slegs een slaapkamer het (Kritzinger en Vorster: 1995). Sommige huise is ou plaasgeboue, soos krale of pakkamers wat omskep is en is dus glad nie behoorlik beplan nie. Huise is ook besonder naby aan mekaar en werkers het min privaatheid van hul eie. Oor die algemeen kom die huise in 'n redelike goeie toestand voor, maar daar is ook huise wat baie verval en onnet vertoon.

2.5.2 Dienste en fasiliteite

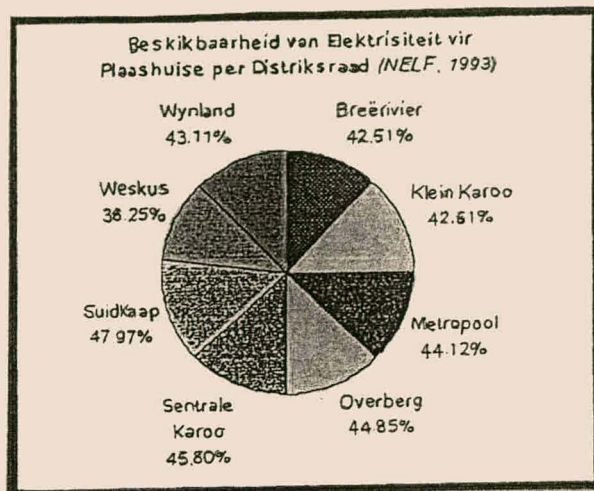
'n Groot hoeveelheid plaaswerkerhuise is voorsien met die nodige dienste, maar daar is beslis ruimte vir opgradering en verbetering.

2.5.2.a) Elektrisiteit en kragvoorsiening

Min plaaswerkerhuise is voorsien met elektriese krag. Dié wat wel voorsien is, het in baie gevalle net beligting en een kragprop. Soos getoon in tabel 2.2 en figuur 2.4) (NELF: 1993) het gemiddeld 43,2% van alle plaashuise in die Wes-Kaap elektrisiteit. Karaan en Tregurtha (1996) is egter van mening dat 59% van alle plaaswerkerhuise in die Provinsie Wes-Kaap geëlektrifiseer is. Die beskikbaarheid van elektrisiteit verbeter nie alleen die kwaliteit van lewe nie, maar het ook 'n positiewe invloed op die omgewing. Die Weskus Distrik is die gebied waar die grootste persentasie van die huise nie geëlektrifiseer is nie. Daar is ook bevind dat 46,6% van die huishoudings hout gebruik om mee te kook, 74,68% om die huise te verhit en 45,09% om water te verhit terwyl 59,29% huishoudings elektrisiteit gebruik vir beligting (Setplan: 1997)

Tabel 2.2: Beschikbaarheid van Elektrisiteit vir plaaswerkerhuise per Distriksraad
(NELF, 1993)

Distriksraad	Elektrisiteit	
	%	Aantal Huise
Breërivier	42.51	9256
Klein Karoo	45.40	2197
Metropool	44.12	1389
Overberg	44.85	5042
Sentrale Karoo	45.60	1285
SuidKaap	47.97	3747
Weskus	38.25	6167
Wynland	43.11	5115
Totaal vir Provinsie	43.02	34197

Figuur 2.4: Beskikbaarheid van Elektriesiteit vir Plaaswerkerhuise per Distriksraad (NELF, 1993)

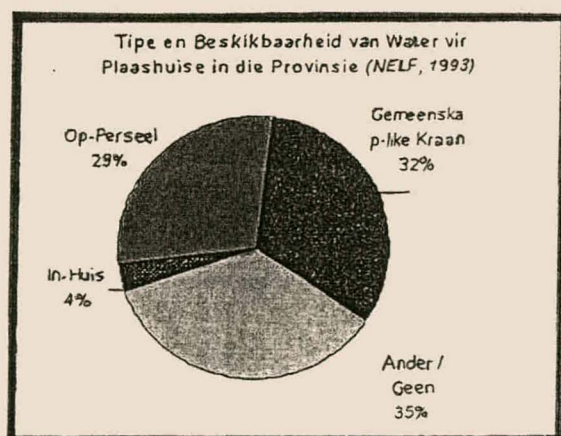
2.5.2.b) Water

Water word meestal gemeenskaplik voorsien en wynig huise het lopende water binne die huis. In gevalle waar dit wel voorsien word, is daar in baie gevalle net koue water. Na aanleiding van die Karaan en Tregurtha (1996) het 86% van alle plaaswerker-huishoudings toegang tot kraanwater en tussen 48% en 56% het 'n kraan in die huis.

NELF (tabel 2.3 en figuur 2.5) het gedurende 1993 bevind dat $\pm 65\%$ van alle plaaswerkerhuishoudings toegang tot 'n kraan het. Tussen 33% en 43% van die plaaswerkerhuise het nie 'n kraan in die huis, op die perseel of 'n gemeenskaplike kraan nie (Setplan: 1997).

Tabel 2.3: Beskikbaarheid van Water vir Plaaswerkerhuise per Distriksraad
(NELF, 1993)

Distriksraad	Water									
	In-Huis		Op-Perseel		Gemeenskaplike Kraan		Ander / Geen		Totaal	
	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal
Breënrivier	2.24	437	31.71	6888	33.15	7201	32.90	7146	100.00	21722
Klein Karoo	4.20	203	29.86	1445	31.23	1511	34.72	1680	100.00	4939
Metropool	2.16	68	20.27	638	34.63	1090	42.95	1352	100.00	3148
Overberg	3.76	423	30.01	3374	32.34	3635	32.88	3809	100.00	11241
Sentrale Karoo	6.48	178	28.95	795	30.37	834	34.20	939	100.00	2746
Suidkaap	5.76	450	25.34	1979	31.30	2445	37.60	2937	100.00	7811
Weskus	4.87	785	27.92	4502	31.64	5101	35.57	5734	100.00	15122
Wynland	2.07	245	28.47	3378	33.15	3933	36.30	4307	100.00	11864
Totaal vir Provinsie	3.57	2840	28.93	22999	32.39	25750	35.10	27904	100.00	79493

Figuur 2.5: Tipe en Beskikbaarheid van Water vir Plaaswerkerhuise in die Wes-Kaap
(NELF, 1993)

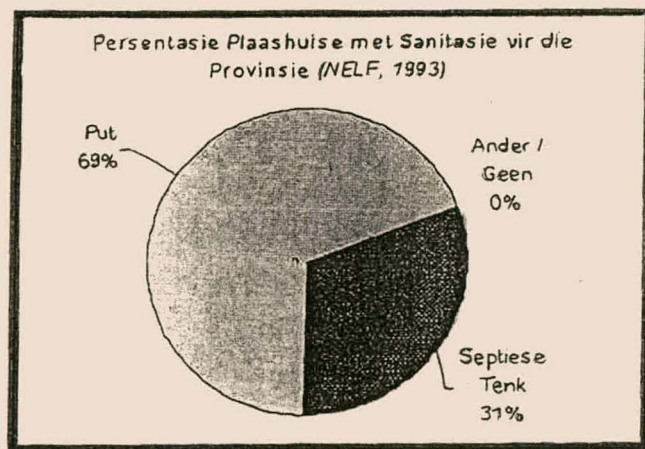
2.5.2.c) Sanitasie

NELF (tabel 2.4 en figuur 2.6) het bevind dat $\pm 31\%$ van die plaaswerkerhuise in die Wes-Kaap toegerus is met 'n septiese tenk. Die norm volgens hierdie studie was puttoilette ($\pm 69\%$).

Tabel 2.4: Tipe en Beskikbaarheid van Sanitasie vir Plaaswerkerhuise per Distriksraad (NELF, 1993)

Distriksraad	Sanitasie							
	Septiese Tenk		Put		Ander / Geen		Totaal	
	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal
Breërivier	32.84	7133	67.09	14574	0.07	15	100.00	21722
Klein Karoo	32.32	1564	67.45	3264	0.23	11	100.00	4839
Metropool	18.90	595	80.53	2535	0.57	18	100.00	3148
Overberg	32.27	3627	57.63	7602	0.11	12	100.00	11241
Sentrale Karoo	33.54	921	66.06	1814	0.40	11	100.00	2746
SuidKaap	28.43	2221	71.37	5575	0.19	15	100.00	7811
Weskus	30.70	4949	69.16	11150	0.14	23	100.00	16122
Wynland	28.63	3397	71.29	8458	0.08	9	100.00	11864
Totaal vir Provinsie	30.70	24407	69.15	54972	0.14	114	100.00	79493

Figuur 2.6: Persentasie Plaaswerkerhuise met Sanitasie in die Wes-Kaap (NELF, 1993)

In 'n soortgelyke studie het Karaan en Tregurtha (1996) bevind dat 17% van plaaswerker-huishoudings in die Wes-Kaap geen toegang tot sanitasie geriewe het nie. Hierteenoor het 48% van die huishoudings toegang tot spoeltoilette of septiese tenks. Alhoewel die syfers verskil, dui beide op die swak toestande wat heers.

2.5.3 Inhoud en Meublement

Die grootste persentasie van werkershuise is nie volledig gemeubileer nie. Die slaapkamer en leefvertrekke is karig gemeubileer, terwyl die gemiddelde bedbesetting in 'n huis 1,5 persone per bed is (Groenewald, 1986:37). Die meeste kombuise is goed toegerus met kaste en stowe, maar in sommige gevalle maak werkers nog kos buite hul huis, deur gebruik te maak van houtvure.

In sommige plaaswerkerhuise word luukse artikels soos radio's en televisies aangetref. Dit wil in baie gevalle voorkom asof werkers eers in hierdie luukse behoeftes voorsien, voordat hulle die geld wat hulle verdien, spandeer op ander basiese behoeftes.

2.5.4 Ruimte en Grootte

Die ruimte wat in die plaaswerkerhuise beskikbaar is, word gebaseer op die grootte en die getal vertrekke teenoor die aantal persone wat in die huis woon. Daar is gemiddeld 3,09 vertrekke per wooneenheid, met 'n gemiddelde inwonertal van 4,76 wat 'n verhouding van 1,54 persone per leefvertrek verteenwoordig. Hierdie syfer is betreklik gunstig, aangesien 2,5 persone per vertrek bestempel word as 'n norm wat dui op oorbewoning. Alhoewel werkershuise nie oorbewoon voorkom nie, is die huise in baie gevalle só klein, dat 'n huis selfs met 4 persone oorvol kan wees (Groenewald, 1986:38).

2.5.5 Behuisingstevredenheid / ontevredenheid

Vroeëre studies deur Groenewald (1986:40) toon dat groot hoeveelhede plaaswerkers tevrede is met hulle behuising op die plaas. Meer onlangse studies toon egter dat werkers al hoe meer ontevrede raak oor hulle behuisingssomstandighede. Vroeëre tevredenheid was

gekoppel aan die sterk paternalistiese invloed en afhanklikheid van die werker. Vandag word die werker egter baie meer blootgestel aan inligting soos verskaf deur die pers, radio en televisie. Die werker word dus deeglik bewus van sy regte met betrekking tot behuising (De Kock, 1998b:20).

Die grootste ontevredenheid oor behuising het te make met die afwesigheid van badgeriewe vir persoonlike gebruik asook die tekort aan toiletgeriewe en ander huishoudelike water binne die huis. 'n Ander klagte is ook die gebrek aan privaatheid en ruimtes vir ontspanning (Walters, 1994:13).

2.5.6 Behuisingsomgewing

Die meeste plaaswerkerhuise se direkte omgewing is onnet, vuil en verval. Min van die huise het tuine en speelplek vir kinders ontbreek in die meeste gevalle (Groenewald, 1986:41).

2.5.7 Gemeenskapslewe

Plaaswerkers van verskillende plase skakel gereeld met mekaar, vir die beoefening van sport en ontspanning. Daar word ook om die beurt kerk gehou op die verskillende plase, wat dan bygewoon word deur buurplase se werkers (Visser, 1988:47).

HOOFSTUK 3: DIE VOORSIENING VAN PLAASWERKER-BEHUISING – ‘N HISTORIESE OORSIG.

3.1 Internasionale voorsiening van plaaswerkerbehuising

Informasie rakende internasionale neigings oor die voorsiening van plaaswerkerbehuising is baie beperk. Gevalle van gekoppelde behuising (die voorsiening van ‘n huis as deel van ‘n werker se pakket) kom egter wel voor in dele van Brittanje.

In 1960 het Brittanje baie van dieselfde probleme as Suid-Afrika gehad, rakende die huisvesting van plaaswerkers (De Kock: 1998b). Volgens plaas-eienaars in Brittanje, het die plaashuise wat hulle voorsien, ‘n baie belangrike rol in die plaas-ekonomie. Dit trek arbeid en verseker ‘n stabiele arbeidsmag. ‘n Groot nadeel vir plaas-eienaars was egter die hoë instandhouding- en modernisasie kostes wat daarmee gepaard gegaan het. Die meeste plaaswerkers kon geen alternatiewe vorm van behuising bekostig nie en gevolglik het hulle ook nooit eiendomsreg verkry oor die huise wat hulle bewoon het nie.

‘n Ander internasionale voorbeeld wat baie ooreenstem met Suid-Afrika, kom in Kalifornië voor. Kalifornië se landbou bestaan uit groot kommersiële plase, intensiewe boerderye en ‘n groot migrante werksmag. Die plaaswerkerbehuising in Kalifornië wissel egter na gelang van die aard van die werksmag en verskeie vorme word aangetref. Werkerskampe, motelle en slaapplekke in die veld, kom algemeen voor (Payne, 1993:3). Peck maak in Payne (1993:4) die volgende stelling oor plaaswerkerbehuising in Kalifornië: “regrettably, bad and expensive housing is common for farm workers, whether they migrate or live year round in an agricultural community”.

Gebasseer op die navorsing wat uitgevoer is op internasionale ondervindinge rondom die vestiging van plaaswerkerdorpies, kan daar gesê word dat die sukses van sodanige dorpies toegeskryf kan word aan die sukses van die landbou-aktiwiteit waaraan die nedersetting gekoppel is, bv. 'n Kibutz of Moskav in Israel waar die meerderheid van inwoners direk by die produksie van die eenheid betrokke is, dit wil sê as werkers of aandeelhouders (Setplan: 1997)

3.2 Plaaswerkerbehuising in die Wes-Kaap:

Plaaswerkerbehuising, soos dit tans in die Wes-Kaap bestaan, het sy oorsprong gehad in die tweede helfte van die 19de eeu. Dit het destyds ontwikkel as 'n "antwoord" op die toenemende arbeidstekorte. Terselfdertyd het dit ook as grondslag gedien vir die ekonomiese rolverdeling, waarin die landbou-werkgewer blank was en homself as adel gereken het, terwyl die bruin plaaswerkers as slawe en deel van die werkersklas gesien is.

Die arbeidsopset in die landboubedryf in Suid-Afrika het reeds in die Kompanjie tydperk ontwikkel. Gedurende hierdie tyd, (voor 1838) was slawerny kenmerkend aan die Kaapse koloniale landbou. Werk in die Kaapkolonie, waar dit nie deur kleinboere self of deur hulle familie behartig kon word nie, is dikwels deur ingevoerde slawe gedoen. (Bosch, 1994a:16) Tydens hierdie tyd het die meeste slawe in dieselfde gebou as die eienaar van die plaas gebly, waarskynlik omdat die meeste boere nie in staat was om afsonderlike behuising te voorsien of te bekostig nie (Shell, 1989: 25-26). Die Britse besetting van die Kaapkolonie in 1806 en weer in 1808 en die latere vrystelling van slawe as poging tot arbeidshervorming, was die eerste betekenisvolle verandering in die arbeidsopset in die land. Die beëindiging van slawehandel in 1808 het heelwat druk op boere geplaas

en het onder andere daartoe gelei dat die prys van slawe gestyg het en dat vroue en kinders ook as slawe aangewend is (Worden, 1989:32). In hierdie tyd van skaars arbeid, het boere ook van grondlose Khoi arbeiders gebruik gemaak, wat vir hulle voortbestaan semi-afhanklik was van werk op plase.

In 1834 is boere egter swaar getref met die amptelike afskaffing van slawerny. Die beskikbaarheid van arbeid het in hierdie tyd 'n kommerwekkende probleem geword. Ten spyte van talle slawe en Khoi, wat vanweë hulle gebrek aan "stedelike" vaardighede op plase aangebly het, het boere in die kolonie gekla oor die groot arbeidstekort (Worden, 1989:32). In 'n poging om dié probleem aan te spreek, het boere arbeidskontroles ontwikkel soos die voorsiening van krediet aan arbeiders, asook alkohol op 'n daaglikse basis. Hierdie stelsel het bekend gestaan as die "dopstelsel" (Ross, 1986:83).

Hierdie maatreëls het egter min oplossings vir boere se probleme gebied. Boere het probeer om na 1838 meer wetlike kontrole oor werkers te verkry, maar die koloniale regering wou nie hulle ondersteuning hiertoe gee nie. Volgens die regering sou sulke wetgewing teenstrydig wees met die afskaffing van slawerny. Hierdie onwilligheid aan die kant van die regering het baie boere laat besluit om die kolonie te verlaat en deel te word van die "Groot Trek" na die binneland (Worden, 1989:34).

In 1841 het die regering statutêre arbeidskontrole toegepas, in die vorm van die eerste Here- en Diensbodewet. Volgens hierdie wet kon kontrakte met voormalige slawe, vir een of drie jaar gesluit word. Die Here- en Diensbodewet het bepaal dat werkers wat 'n dienskontrak verbreek, strafregtelik vervolgt kon word. Werkers kon ook

gevangenisstraf opgelê word in die geval van ongehoorsaamheid, pligsversuim en drostery. Kragtens die wette was die verbreking van 'n verpligting teenoor 'n werkgewer, 'n oortreding teen die staat. In 1856 is die wet opgevolg deur 'n strengere Here- en Diensbodewet. Die Here- en Diensbodewet van 1856 het vir die boer 'n enorme hoeveelheid mag oor werkers gegee. Boere het byvoorbeeld die reg gehad om die werker sonder meer uit sy of haar woonplek te sit, in die geval van oortreding. Hierdie wet het dus meestal voorrang aan die werkgewer se belange gegee. Wanneer die werkgewer kontrakbreuk gepleeg het, was werkers hoofsaaklik aangewese op 'n sinvolle eis om skadevergoeding. In enkele gevalle het hierdie wet ook werkers se regte beskerm en in sulke gevalle kon werkgewers vervolg word. Dit het egter selde gebeur. Die wet het dus tot gevolg gehad dat die verhouding tussen werkgewers en werkers heelwat ooreenkomste getoon het met vroeëre slawerny (Bosch, 1994a:16).

Binne hierdie wet was die werker dus totaal en al magteloos, en moes hy doen wat die boer verlang: *"The Masters and Servants Acts shaped the tone of relations on farms to a large extent. These laws vested 'masters' with enormous personal authority over virtually every aspect of the worker's existence. Every instruction they issued was held to be 'a lawful command' and if the worker refused to carry it out, or more often, found it impossible to carry it out in the manner commanded, his or her action was construed as a criminal offence which carried with a penal sanction. Rarely did these 'breaches of law' find their way to court and when they did (and this was invariably at the farmer's instigation) the ruling was almost always in the master's favour. Mostly, however the matter was settled beyond the bounds of the court, on the farm, with the farmer determining the punishment. This ranged from flogging with 'n sjambok (hide whip) which was a normal*

and common feature of farm service to the eventual eviction of the 'offender' and his/her dependents from the farm" (Marcus, 1989:49-50).

Alhoewel werkers baie min verdien het in hierdie tyd, was behuising reeds teen die einde van die 19de eeu 'n aanvaarde deel van die werkers se algehele "vergoedingspakket". *"The general level of earnings in the Western Cape at the end of the 1870's was of the order of one shilling per day with rations, plus wine five or six times daily. In the harvest season cash wages went up to two shillings or more, and on many farms labourers were provided with a place to live, and land to cultivate"* (Wilson, 1975:122).

gedurende die oes of parsperiode oor voldoende arbeid sou beskik. Teen die tweede helfte van die 19 de eeu het meer welvarende wynboere die grondslag help lê vir die instelling van "gekoppelde behuising". Dit het beteken dat die plaaswerker en sy gesin kan aanbly in 'n tipiese kothuis, solank as wat hy (en dikwels ook ander lede van die gesin) sy/haar arbeid op die plaas aanbied (de Kock, 1998a:18), (Scully, 1987:88). Dit is veral gebruik om te verseker dat boere

Die arbeidsituasie in die Wes-Kaap was gedurende middel 1840 tot laat 1860 besonder gunstig. 'n Verandering het egter gekom met die ontdekking van diamante in Kimberley en goud in Johannesburg. Die ontdekking van Suid-Afrika se minerale rykdom, het dus gelei tot 'n ekonomiese opbloei wat die situasie geweldig verander het. Nuwe spoorlyne en paaie is gebou waarvoor arbeid benodig is. Op hierdie projekte kon werkers hoër lone verdien, waarmee minder welgestelde wynboere nie kon kompeteer nie. Dit het veroorsaak dat groot getalle werkers die kans gekry het om van die plaas te ontsnap en eerder vir

die staat te gaan werk, wat goed betaal het vir werk op openbare projekte (Kotze, 1981:24).

Die arbeidshervorming wat plaasgevind het, het egter slegs die de jure posisie van die nie-blanke arbeider geraak en nie sy de facto posisie nie. Hierdie subtiele verskuiwing in die magsbasis op ekonomiese terrein, is egter kort hierna teengewerk deur wat beskou kan word as landbou se invloed op die statutêre funksies van die staat (Scully, 1987:102).

Afgesien van statutêre kontroles, het boere ook ander vorme van arbeidsbeheer toegepas. Die dopstelsel is byvoorbeeld aangewend as 'n vorm van "in natura" betaling. Wyn is dus gebruik as aansporingsmiddel tot arbeid. Ander vorme van kontrole was die sogenaamde "voorskot sisteem", waarvolgens vooruitbetalings aan arbeiders gemaak is, om hulle deur middel van skuld aan die plaas te bind (Scully, 1987:107).

Arbeidstekorte het egter steeds bly voortbestaan en Wes-Kaapse boere het hul toenemend gewend tot swart trek- of kontrak-arbeiders. Ten spyte van hierdie verskynsel het permanente bruinwerkers en hul gesinne dwarsdeur hierdie eeu, die kern bly vorm van die arbeidsmag op die tipiese Wes-Kaapse wynplaas. Dit wil voorkom asof die patroon van "gekoppelde behuising" teen die begin van die eeu stewig gevestig was op Wes-Kaapse plase. Dit was egter nie 'n permanente oplossing vir die arbeidsbehoefte van 'n ontwikkelde wynbedryf wat in die ontluikende moderne Suid-Afrikaanse ekonomie besig was om te groei en uit te brei nie (de Kock, 1998b:8).

3.3 Die opkoms van Paternalisme

Vir die Wes-Kaapse plaaswerker is die plaas 'n eiesoortige, afgeslote leefwêreld, wat 'n mens binnekom deur die “wit hekke” met 'n fundamenteel gedefinieerde ideologie en 'n sterk stelsel van paternalisme. Paternalisme is 'n rigiede, hiërargiese stratifikasie en verhoudingspatroon tussen blank en nie-blank. Binne hierdie situasie word die plaas gesien as 'n familie waar die werkgewer (boer) 'n sentrale outoriteitsrol speel, terwyl die bruin plaaswerker 'n besitlose laag of ongeskoolde werker is wat byna totaal afhanklik is van sy werkgewer (Du Toit, 1993:315), (Groenewald, 1986:71). Op 'n meer eksplisiete vlak verwys paternalisme na die boer (werkgewer) as vader vir sy werknemers; sommige beskryf dit as *pa staan vir die werkers*.

Die paternalistiese verhouding wat ontstaan, maak die werker onlosmakend deel van die plaas “en deel van die familie”. As deel hiervan, ontvang die werker geld, behuising, water, elektrisiteit, kos en tot in die onlangse verlede, ook drank van sy werkgewer, vir solank as wat werker en werkgewer “mekaar verstaan” en die werker opdragte uitvoer (du Toit, 1993:320-322).

Hierdie bestaan is volgens Bill Nasson (1984) (in Graaf et.al. 1990:11) ('n sosiale orde wat uniek en afgesonder is binne “wit hekke”, wat (met verwysing na Goffman, 1962 in Graaf et.al. 1990:11) 'n “total institution” is. In hierdie bestel kan daar onderskei word tussen 'n paternalistiese “ruling class” en 'n afhanklike of “deferential” werkersklas binne die plaasgrense. In hierdie konteks draai die werkers se hele bestaan om die plaas en word werkers se lewens in so 'n mate vir hulle gereël, dat hulle geen eie identiteit of alternatiewe sosiale visie binne hierdie “total institution” het nie (du Toit, 1993:315).

Paternalisme versterk dus die werker se afhanklikheid en laat hom oor aan die werkgewer se goedgesindheid vir die voorsiening van sy materiële behoeftes. Wes-Kaapse plaaswerkers verduur op baie plase onregverdigse behandeling deur hulle werkgewers. Met verloop van tyd het hulle egter geleer om daarmee saam te leef, aangesien hulle bang is om hulle werk te verloor. Vir meeste beteken die verlies van werk ook die verlies van hulle huis en die verlies van hulle lidmaatskap tot die plaas as hulle familie (du Toit, 1993:315).

Hierdie toedrag van sake lei daartoe dat stereotipe opvattinge by blanke werkgewers oor bruin plaaswerkers voortdurend bevestig word, terwyl dit andersins daartoe bydra dat die plaaswerker vasgevang word in 'n web van relatiewe en absolute ontbering (Groenewald, 1986:75).

Alhoewel plase op die oog af lyk soos “total institutions”, het die Wes-Kaapse plaas volgens Graaf et.al. (1990:15-16) in die onlangse verlede baie meer poreus geword as vroeër. Werkers op plase is nie meer so geïsoleerd nie en beskik oor 'n wye reeks alternatiewe sosiale realiteite waaruit hulle kan kies. Organisasies soos vakbonde, kerkgroepe, sportverenigings en hervormingsagente soos die Landelike Stigting het 'n baie belangrike rol in dié verband gespeel. Die Landelike Stigting het byvoorbeeld 'n moderniserende en vernuwende invloed op werkers gehad, terwyl toegang tot radio en televisie, geletterdheidsprogramme en opkomende vakunies, bygedra het tot die verbreking van isolasie (Du Toit, 1993:317).

Vanaf 1969 tot 1990 het die regering lenings toegestaan aan boere vir die verbetering en oprigting van plaaswerkerbehuising. In 1983/84 (die eerste jare waarvan rekords bestaan) is 319 lenings met 'n totale waarde van R5 m deur die Departement van Landbou aan boere

toegestaan. Die hoeveelheid aansoeke het oor die volgende paar jaar in 1985/86 afgeneem en slegs 2 aansoeke vir R909 900 is ontvang. Vir die jare tussen 1986-1989 het dit egter dramaties toegeneem na 675 aansoeke wat in 1988/89 toegestaan is vir R11,9 m (Payne, 1993:6). Op 1 April 1990 is 'n nuwe subsidieskema vir die oprigting en opgradering van plaaswerkerhuise ingestel. Gedurende hierdie tyd is 'n bedrag van meer as R128 miljoen aan boere uitbetaal vir die bou van 20140 plaaswerkerhuise (Wynboer, 1995:45). 'n Bedrag is dus direk aan die boer uitbetaal. Die nadeel was dat werkers self geen langdurige voordeel uit die staatshulp gekry het nie. Lenings vir die oprigting van plaaswerkerhuise het dus nog steeds die boere se eiendom in waarde versterk, terwyl die plaaswerker nie regtig enige voordeel daaruit kon trek nie. Sodanige skema is opgeskort aangesien die Kapitaal Subsidie voordeel eintlik na die grondeienaar gegaan het. Behuisingsvoorsiening was ook direk aan indiensneming gekoppel met die gevolg dat sodra 'n werknemer afgetree het, sy werk verloor het of van werkgewerk verander het, hy sy voordeel in die skema verloor het en huisloos geword het (Reid, 1996). Op 1 Junie 1992 is die stelsel aangepas. 'n Nuwe skema het die ou een vervang, waarvolgens boere 'n verband op hul vaste eiendom teen 'n gesubsidieerde rentekoers vir dié doel kon aangaan.

Volgens die die ou 1990 skema moet die boer eers aansoek doen vir 'n subsidie, voordat met bouwerk begin word. Die staat se bydrae tot die bou van die huis sou 50% per huis wees.

Die minimum vereistes wat gestel is per woonhuis om te kwalifiseer vir die subsidie was soos volg:

- elke bewoonbare vertrek moet minstens 6m² en die badkamer moet minstens 4m² wees

- die totale eenheid moet uit ten minste vier vertrekke bestaan, dit wil sê drie standaard vertrekke (kombuis, badkamer en woonkamer), asook minstens een slaapkamer en toilet (binnenshuis of buite).

Die nuwe skema van 1992 het subsidies beperk tot vier wooneenhede per boer per finansiële jaar, of in die geval van opgradering van bestaande wonings, tot hoogstens R12 000 per boer per finansiële jaar. Hierdie subsidies is ook net uitbetaal indien bewys gelewer word dat die werk voltooi is.

Pogings tot die ondermyning van paternalistiese bewussyn het dus tot in die vroeë 1990's niks verander aan die fundamentele afhanklikheid van plaaswerkers en hul toegang tot behuising nie. Dit was eers met die proses van politieke transformasie en die totstandkoming van 'n post-apartheid regering, wat meer sekuriteit en die moontlikheid van groter onafhanklikheid vir werkers geskep is. Tot op hierdie stadium het plaaswerkers geen statutêre beskerming geniet met betrekking tot hul werksverhouding met plaaseienaars nie, behalwe die beskerming wat Gemene Reg bied (Reid:1996). Die uitbreiding van arbeidswetgewing na die landbou, die daarstelling van groter sekuriteit wat betref verblyfreg op die plaas en die verandering van die regering se subsidiestelsel vir plaaswerkerbhuising en of grondaankope vir landboudoeleindes as deel van die regering se breë grondhervormingsprogram, het die landelike gebiede ingrypend begin herdefinieer (De Kock, 1998b:10).

3.4 Statutêre voorsiening vir verblyfreg

Suid-Afrikaanse boere is vanaf 1990 met verskillende veranderinge op die gebied van plaaswerkerbhuising gekonfronteer. In 1993 is die Wet op Basiese Diensvoorwaardes uitgebrei na die Landbou en is die

boer genoodsaak om die werker by ontslag ten minste een maand tyd te gee vir die ontruiming van sy huis (Bosch, 1994b:1). In 1994 is boere deur twee kritieke omwentelinge getref, wat 'n daadwerklike invloed op die voorsiening van plaaswerkerbehuising gehad het. Die nuwe regering wat in April 1994 aan bewind gekom het, het die voorsiening van behuising aan armes as die hoeksteen van sy politieke beleid gesien. Plaaswerkers het dus 'n belangrike deel hiervan uitgemaak en 'n spesifieke ondersoekgroep van die regering se *National Housing Forum* is aangestel om die probleem te ondersoek. Die ondersoek-groep het bevind dat daar 'n behoefte is na 'n nasionale plaaswerker behuisingsbeleid wat moet streef na:

- die mobilisering van hulpbronne sodat plaaswerkers se behuisingstoestande kan verbeter;
- werkers se keuse te vergroot;
- sekerheid van verblyfreg uit te brei;
- om gemeenskapsdeelname te vergroot; en
- om 'n positiewe bydrae te maak tot verbeterde infrastruktuur (Decidious Fruit Grower, 1995:147).

'n Ander belangrike omwenteling was die Wet op Landbou-arbeid (Wet 114 van 1994) wat by boere die vrees laat ontstaan het dat hulle nie meer so maklik van die ongewenste inwoners in hul plaashuise ontslae kan raak nie. In aansluiting hierby is daar in Desember 1994 'n Witskrif (Staatskoerant no. 16178) rakende Suid-Afrika se Behuisingslewering gepubliseer. Op daardie stadium was plaaswerkers egter effektief uitgesluit van die bepaling van hierdie Witskrif, weens die skakeling tussen indiensneming, werkplek en huisvesting op plase (Staatskoerant no. 16178).

In April 1997 het die Nasionale Regering die nuwe subsidie skema vir plaaswerkerbehuising geïmplementeer, in terme van die Witskrif (Departement of Land Affairs, 1997:69-71). Die April 1997 Witskrif bepaal dat 'n subsidie van tot R15 000 aan plaaswerkers en hulle families uitbetaal kan word. Plaaswerkers wat vir hierdie subsidie wil aansoek doen, moet regsbevoeg en 'n wettige burger van Suid-Afrika wees, die bruto maandelikse inkomste van die huishouding mag nie R1 500 oorskry nie en die applikant mag geen vorige behuisingsubsidie van die regering ontvang het nie. Die subsidie maak voorsiening vir twee moontlike behuisingsopsies. Die subsidie kon vir behuising op die plaas (indien die plaaseienaar vruggebruik van die grond aan hulle toegestaan het) of buite die plaas (in 'n landboudorp of sogenaamde "agri-village") aangewend word, asook vir die aankoop van grond. Plaaswerkers kan ook kollektief aansoek doen vir hierdie subsidie, mits die gemiddelde bruto maandelikse inkomste van individue nie R1 500 per maand oorskry nie.

Op 28 November 1997 is die Wet op die Uitbreiding van Sekerheid van Verblyfreg (Wet No. 62, 1997) deur die parlement goedgekeur. Die wet is ingestel om voorsiening te maak vir:

- maatreëls om langtermynsekerheid van verblyfreg op grond met staatshulp te fasiliteer;
- die reg van voorwaardes vir verblyf op sekere grond;
- die hersiening van voorwaardes waarop en omstandighede waaronder persone se reg om op grond te woon, beëindig is;
- die voorsiening van maatreëls vir aangeleenthede wat daarmee in verband staan.

Die wet is dus daargestel om die volgende redes:

- Baie Suid-Afrikaners hrt nie sekerheid van verblyfreg ten opsigte van hulle wonings en die grond wat hulle gebruik nie en id gevolglik blootgestel aan onbillike uitsetting.
- Onbillike uitsetting het ernstige ontbering, konflik en maatskaplike onstabiliteit tot gevolg.
- Hierdie situasie is gedeeltelik deur diskriminerende wette en gebruike van die verlede veroorsaak.
- Dit is wenslik dat die reg die bereiking van langtermyn sekerheid van verblyfreg vir okkupeerders van grond deur die gesamentlike pogings van okkupeerders, grondeienaars en regeringsliggame, waar moontlik, behoort te bevorder.
- Die regte van okkupeerders behoort uit te brei en terselfdertyd moet behoorlik erkenning verleen word aan die regte, pligte en regmatige belange van eienaars.
- Die reg om die uitsetting van kwesbare okkupeerders vanaf grond op 'n billike wyse te reël, en die reg van grondeienaars om by die hof vir 'n uitsettingsbevel aansoek te doen, in toepaslike omstandighede behoort erken te word.
- Omdat dit sal verseker dat okkupeerders nie verder benadeel word nie (Staatskoerant no.18467).

Die doel van die Wet was dus om alternatiewe daar te stel wat sekuriteit gee aan diegene wat onder kwesbare toestande woon. Die verantwoordelikheid om oplossings te vind, sal gesamentlik by die drie hoofrolspelers berus, naamlik die regering, grondeienaars en inwoners. Die Wet streef daarna om die balans in die besluitnemingsproses te skuif ten einde die omstandighede waaronder uitsetting kan plaasvind, te beperk deur middel van die Staat se steun vir die bevordering van langtermyn oplossings. Die Wet streef dus om 'n balans te

---

bewerkstellig tussen die beskerming van inwoners en die wettige belange van die grondeienaar (Setplan:1997).

In September 1998 is 'n Konsepbeleid vir die implementering van Langtermyn Verblyfsekuriteit vir Plaaswerkers deur die Wes-Kaapse Provinsie afgekondig. Hierdie beleid vorm deel van die ooreenstemming tussen die omstandighede in die Wes-Kaap en verskeie nasionale inisiatiewe. Dit fokus op die bevordering van verblyfsekuriteit van plaaswerkers, insluitende maatreëls soos vervat in: Die Grondhervormingsbeleid, die Wet op die Uitbreiding van Sekerheid van Verblyfreg, 1997 (Wet 62 van 1997) en die Konsep Wetsontwerp op die Transformasie van sekere Landelike Gebiede, 1998.

HOOFSTUK 4: NUUT VOORGESTELDE BEHUISINGSPATRONE VIR PLAASWERKERS IN SUID-AFRIKA

4.1 Inleiding

Dit is die visie van die Provinsiale Regering van die Wes-Kaap dat alle plaaswerkers verblyfsekuriteit moet kan bekom. Alternatiewe wyses om verblyfsekuriteit te bevorder, moet beskikbaar wees, in ooreenstemming met plaaslike behoeftes en omstandighede. Die uitvoering van verblyfkeuses moet verder ook bydra tot volhoubare gemeenskaps-, landelike-, en landbou-ontwikkeling in die Wes-Kaap.

4.2 Konsepbeleid vir die Implementering van Langtermyn Verblyfsekuriteit vir plaaswerkers.

Die September 1998 konsepbeleid het dus ten doel om te streef na 'n "op-die-plaas" en "buite-die-plaas" geleentheid vir plaaswerkers en hulle afhanklikes in die Wes-Kaap, om verblyfsekuriteit te bekom en te verduidelik hoe en waar hierdie geleenthede verwesenlik kan word.

Soos reeds genoem, berus die behoefte aan provinsiale beleid ten opsigte van die prosedures en praktyke, waardeur verblyfsekuriteit van plaaswerkers bevorder kan word op:

- Die behoefte aan ooreenstemming tussen die omstandighede in die Wes-Kaap en verskeie nasionale inisiatiewe, wat fokus op die bevordering van verblyfsekuriteit van plaaswerkers.

Provinsiale riglyne vir die implementering van hierdie inisiatiewe is nodig vir die volgende redes:

- a) Die politieke en administratiewe leierskorps van die boeregemeenskap van die Wes-Kaap (d.w.s. distriksrade en plaaslike owerhede) het nie 'n betekenisvolle aandeel gehad in die formulering van nasionale inisiatiewe nie. Boonop het die plaaswerkgemeenskap tot dusver beperkte toegang gehad tot die nasionale behuisingssubsidie-program.
- b) Sommige voorstelle in die nasionale inisiatiewe, is nie versoenbaar met die omstandighede in die Wes-Kaap nie, veral in landbougebiede met unieke klimaats- en verbouingseienskappe en gevorderde standaarde van plaaswerkerbehuising.
  - Die behoefte om sekere bestaande leemtes te vul in die provinsiale ontwikkelingsbeleid, ten opsigte van landboudorpie en ander vorms van plaaswerkervestigings in die landelike gebiede van die Wes-Kaap.
  - Die behoefte om landelike beplanning en ontwikkelingsinisiatiewe op provinsiale vlak te koördineer.
  - Die behoefte om teiken-begunstigdes (d.w.s. plaaswerkgemeenskappe) en die sleutelrolspelers (d.w.s. boere en plaaslike owerhede) op grondvlak by die besluitnemingsproses te betrek (Provinsiale Koerant 5294:1998).

4.3 Die Omvang van die Beleid

Die beleid het 'n enorme omvang, wat soveel as moontlik aspekte van die probleem probeer dek; soos hieronder genoem.

- Die beleid is ingerig op die verskeidenheid van verblyfbehoeftes wat gekoppel word aan die Wes-Kaapse plaaswerkgemeenskap.
  - insluitende permanente, termyn-, huis-, seisoenwerkers en hulle afhanklikes,
  - gedurende hulle dienstermyn en na hulle aftrede,

- afgesien van waar hulle tans woon, en
  - met betrekking tot hulle “op-die-plaas” en hulle “buite-die-plaas” verblyfvoorkeur.
-
- Die beleid spreek nie die vestigingsbehoefte van alle gemarginaliseerde landelike gemeenskappe in die provinsie aan nie.
  - Grondverkryging-toelaes en behuisingssubsidies wat op nasionale vlak beskikbaar is, moet meer toeganklik gemaak word vir plaaswerkers in die Wes-Kaap.
  - Die beleid stem ooreen met die nasionale wetgewende raamwerk, wat die Wes-Kaap se Provinsiale Regering en plaaslike owerhede in staat stel om hulle bevoegdhede ten opsigte van plaaswerker behuising te implementeer.
  - Die beleid ondersteun die bewaring van hoë potensiaal landbougrond, in belang van die breër boeregemeenskap van die Wes-Kaap.
  - Dit beklemtoon die belangrikheid van die uitbouing van vennootskappe tussen boere, plaaswerkers en plaaslike owerhede, om verblyfbehoeftes aan te spreek.
  - Die beleid dra ook by tot die omvattende sosiale sekuriteit van die plaaswerker.
  - Voorsiening word gemaak vir landelike en stedelike ondersteuningsprogramme, om die deelname van plaaswerker-gemeenskappe te verseker.
  - Verder erken die beleid die kort- en langtermyn vermoëns van plaaslike owerhede, om landboudorpie te finansier en te bestuur.

Daar kan dus afgelei word dat die beleid geweldig omvangryk is en daarna streef om alle behoeftes op die terrein van plaaswerkerbehuising te probeer aanspreek (Provinsiale Koerant 5294, 1998:14).

4.4 Beleidsbeginsels

Die beleid is gebaseer op nege beginsels nl.:

(Provinsiale Koerant 5294, 1998:14)

1. Keuse – In terme van die plaaswerker se vestigingskeuse binne perke soos bv. beskikbare grond, fondse ens.
2. Regverdigheid en deursigtigheid – In terme van identifisering van verblyfsalternatiewe.
3. Vennootskappe - Verblyfsekuriteit is die gesamentlike verantwoordelikeheid van die plaaswerkergemeenskappe, boere en provinsiale en plaaslike regerings.
4. Bekostigbaarheid – Dit moet bekostigbaar wees en op die teiken begunstigdes gerig wees.
5. Uitvoerbaarheid – Dit moet uitvoerbaar wees vir alle belange groepe.
6. Integrasie – Die vestiging van plaaswerkers moet geïntegreer word met die geïntegreerde ontwikkelingsplanne van die plaaslike- en distriksowerhede.
7. Volhoubaarheid – Volhoubare vestigings is nodig, sodat daar nie in die toekoms enige finansiële druk op die gemeenskap en owerheid geplaas word nie.
8. Omgewingsbewaring – Die vestigingsopsie moet die integriteit van beide die natuurlike en beboude omgewing bewaar.
9. Koste effektiwiteit – Verbeterings en vestigings moet koste effektief wees (Provinsiale Koerant 5294, 1998:14).

4.5 Twee Modelle om Verblyfsekuriteit te bevorder

Die Konsepbeleid maak voorsiening vir twee modelle om die geleenthede van verblyfsekuriteit vir plaaswerkers te bevorder nl. “op-die-plaas” en “buite-die-plaas” opsies.

4.5.1 “Op-die-plaas” opsie

Die “op-die-plaas” opsie is beskikbaar vir plaaswerkers wat tans op die plaas woon en wat ook in die toekoms daar wil woon. Hierdie keuse kon wees as gevolg van persoonlike voorkeur (bv. as gevolg van die sekuriteit wat dit bied, die landelike omgewing, of die kwaliteit van die behuising), óf omdat omstandighede dit vereis (bv. afstand vanaf die naaste dorp ens.)

Die “op-die-plaas” vestigingsmodel, behels ‘n reeks moontlikhede wat individueel of gesamentlik toegepas is vir die bevordering van verblyfsekuriteit van plaaswerkers in die Wes-Kaap.

Die idee met sodanige behuisingstrategie is dat die plaaswerker en die plaaseienaar saam ‘n plan sal opstel, wat sal bydra tot die bevordering van verblyfsekuriteit. So ‘n behuisingstrategie moet noukeurig aandag gee aan:

- Die opstel van ‘n formele behuisingskontrak tussen die plaaseienaar en die plaaswerker. Hierdie kontrak sal bestaan uit spesifikasies rakende die verblyfstermyn, huurgelde, verblyfreg en verantwoordelikhede en prosedures vir beëindiging van bewoning en uitsetting.

- Die waarde van die werker se behuisingsvoordeel komponent, in terme van sy besoldigingspakket.
- 'n Klassifikasie van die beskikbare behuising op die plaas, volgens fisiese grootte en verhuringswaarde.
- Omskrywing van die formele kontrak dat afgetrede plaaswerkers die kleiner huise moet betrek sodat die groter huise beskikbaar gestel kan word aan groter en jonger families (Provinsiale Koerant 5294, 1998:16).

“Op-die-plaas” grondeienaarskap kan deur middel van die Institusionele of Projekgekoppelde subsidie van die Provinsiale Behuisingsontwikkelingsraad verkry word, óf deur die Grondverkrygings- en Vestigingstoelaes van die Departement van Grondsake. Deur hierdie toelaag word die geregistreerde reg van die begunstigdes se verblyfreg beskerm.

4.5.2 “Buite-die-plaas” opsie

“Buite-die-plaas” sekuriteit van verblyfreg kan deur middel van twee tipes vestigings verkry word nl:

- i. In 'n bestaande dorp of, in uitsonderlike gevalle, 'n nuwe landelike dorp – waar albei openbare nedersettings is onder die jurisdiksie van 'n plaaslike owerheid en waar begunstigdes hulle eie huise kan besit; en
- ii. In 'n landboudorpie – wat 'n private nedersetting is vir die uitsluitlike behuising van plaaswerkersgemeenskappe wat binne 'n landbou gebied geleë is en waar inwoners se verblyfreg beskerm word deur 'n huurkontrak of lewensregte.

Sulke opsies kan uitgevoer word deur vestigings in bestaande of nuwe dorpe. Sulke vestigings is veral van belang vir plaaswerkers (termyn-, huis-, seisoenaal en permanent) wat verkies om op 'n nabygeleë dorp te woon, óf plaaswerkers wat verkies om nie "op-die-plaas" af te tree nie.

Uitbreidings aan bestaande dorpe of, in buitengewone omstandighede, die ontwikkeling van nuwe landelike dorpe, mag geregverdig wees afhangende van die vraag na hierdie soort behuising. In die lig van die hoë koste vir die stigting en instandhouding van nuwe landelike dorpe, asook die fiskale beperkings op plaaslike owerhede, het die ontwikkeling van nuwe dorpe beperkte toepassing in die Wes-Kaap (Provinsiale Koerant 5294, 1998:17).

'n Aanvraag vir die vestiging van plaaswerkers in bestaande of nuwe dorpe, moet verkieslik op 'n distriksbasis vasgestel word. In elke distrik moet gesamentlike plaaswerkers-behuisingsinisiatiewe (d.i. waar plaaswerkersorganisasies, landbou-organisasies, nie-regeringsorganisasies en plaaslike owerhede betrek word) aangemoedig word. Deur middel hiervan, kan plaaswerkers se behoeftes ten opsigte van nuwe woonbuurtes, landboubuurtes of aftree-dorpie bepaal word.

In sekere gevalle kan die stigting van 'n landboudorpie 'n toepaslike opsie wees, vir die vestiging van plaaswerkers in bestaande of nuwe openbare dorpe. Hierdie opsie is veral geskik in 'n landbougebied waar daar 'n groot aanvraag is na "buite-die-plaas" vestiging, met geen bestaande nedersettings binne praktiese pendel afstand nie en 'n plaaslike owerheid wat nie die vermoë het om 'n nuwe openbare nedersetting te stig of bestuur nie; óf waar die eienaars en werkers

van 'n maatskappy plaas, óf 'n groep naasliggende plase, genoegsame aanvraag en kapasiteit het vir die stigting van 'n sentraal geleë nedersetting, waar behuising en gemeenskapsgeriewe koste-effektief voorsien kan word aan die plaaslike plaaswerkersgemeenskap; óf waar daar in 'n sekere area 'n genoegsame getal plaaswerkers is wat verkies om "buite-die-plaas" af te tree, maar nie lus het vir stedelike aftrede nie en liever binne hulle bekende landelike omgewing wil bly woon (Provinsiale Koerant 5294, 1998:18)

4.6 Befondsing en Finansiëring

Die sukses van 'n landboudorpie of agri-village, sal afhang van die verkryging van die nodige fondse. Die beskikbaarheid hiervan sal afhang van die heersende monetêre en fiskale omstandighede.

Plaaswerkers kan individueel of kollektief aansoek doen vir subsidies van die Provinsiale Behuisingsontwikkelingsraad (d.i. individuele, projekgekoppelde, of institusionele subsidies), óf die verskillende toelaes van die Departement van Grondsake (d.i. grondverkrygings en vestigingstoelaag of institusionele toelaag). Om te kwalifiseer vir die subsidie en toelaes, moet aansoekers voldoen aan die kriteria vir gesinsinkomste. Alle fondse wat beskikbaar gestel word, is beperk tot die verkryging van grond, behuising en interne dienste en gepaardgaande professionele fooie.

Daar kan ook by die Provinsiale Behuisingsontwikkelingsraad of die Departement van Grondsake, aansoek gedoen word vir gemeenskapsfasilitering en kapasiteitsboutoelaes om plaaswerkers, boere, plaaslike owerhede en nie-regerings organisasies te help, met die inwerkingstelling van opsies om verblyfsekuriteit te bevorder (Konsepbeleid, 1998:19).

4.7 Bekendstelling van beleid en prominente rolspelers

'n Deeglike beplande publiseitsveldtog vir elke distrik van die Wes-Kaap, moet gebruik word om die provinsiale beleid vir die implementering van langermyn verblyfsekuriteit vir plaaswerkers behoorlik bekend te stel. Die doel van die publiseitsveldtog moet daarop gemik wees om plaaswerkerverenigings, -unies, plaaslike owerhede, georganiseerde landbou en nie-regeringsorganisasies wat in die landelike gebiede is, in te lig.

Alle voorstelle vir die bevordering van verblyfsekuriteit van plaaswerkers in die Wes-Kaap moet gegrond wees op behoeftes wat vasgestel word in die konsultasieproses tussen sleutelrolspelers.

Op plaasvlak is dit die gesamentlike verantwoordelikheid van die plaaseienaar en die plaaswerker, om hulle behoeftes te bepaal en 'n praktiese oplossing vir die behoeftes te ondersoek. Vir hierdie doeleinde kan die dienste van nie-regeringsorganisasies of konsultante ingeroep word. Die plaaslike owerheid moet egter ook genader word, aangesien hulle waardevolle insette kan lewer oor die praktiese uitvoerbaarheid van die projek.

Op distriksvlak is dit die gesamentlike verantwoordelikheid van die plaaswerkers- en landbouorganisasies om behoeftes te identifiseer en opsies te inisieer. Die dienste van konsultante en nie-regeringsorganisasies kan ook gebruik word, asook die insette van die plaaslike owerheid. Die plaaslike owerheid moet verseker dat plaaswerkers se vestigingsbehoefte by die dorp en distrik se

Geïntegreerde Ontwikkelingsplanne (GOP) inskakel (Konsepbeleid, 1998:19).

4.8 Verantwoordelike partye

Verblyfsekuriteit van plaaswerkers in die Wes-Kaap kan net bevorder word as inisiatiewe vanaf die begunstigdes kom. Die verantwoordelikheid vir die beplanning, ontwikkeling en bestuur van projekte, wissel egter na gelang van die verkose behuisingsopsie en die hulpbronne en vermoëns wat daar beskikbaar is. In die geval van “op-die-plaas” opsies, is beide die plaaseienaar en die plaaswerkers daarvoor verantwoordelik. In die geval van “buite-die-plaas” opsies bv. om ‘n landboudorp te stig, is die wetlike instellings wat die deelnemende boere en die plaaswerkers verteenwoordig, verantwoordelik (Konsepbeleid, 1998:20).

4.9 Verantwoordelikhede van statutêre owerhede

Die verantwoordelikheid vir die implementering van hierdie beleid, lê egter net soveel in die hande van die Wes-Kaap se statutêre owerheid, as in die hande van boere en werkers.

Die verantwoordelikheid vir elkeen is as volg:

4.9.1 Provinsiale Regering

Die Provinsiale Regering sal:

- i) die bekendstelling van die beleid aan plaaslike owerhede in die Wes-Kaap inisiëer en koördineer;
- ii) verseker dat die proses vir die opstel van die Geïntegreerde Ontwikkelingsplanne in die provinsie, die vestigingsbehoefte van plaaswerkers op distrik- en plaaslike vlakke aanspreek;

- iii) meganismes ondersoek vir die vestigingsinisiatiewe van die Provinsiale Behuisingsontwikkelingsraad en die Departement van Grondsake in die Wes-Kaap;
- iv) verseker dat plaaswerkers in die Wes-Kaap toegang het tot bestaande behuisingssubsidies en toelaes;
- v) ondersteuning bied aan plaaslike owerhede wat nie beskik oor die vermoë om die vestigingsbehoefte van plaaswerkers te hanteer nie;
- vi) voorgestelde minimum standdaarde opstel vir plaaswerkerbehuising en dit onder plaaslike owerhede vir kommentaar sirkuleer, voordat finale regulasies vasgestel word;
- vii) 'n monitorings en evalueringstelsel instel, om te verseker dat die beleid suksesvol toegepas word. Hierdie stelsel moet die volgende hersien:
  - a) die omvang van deelname en toewyding van sleutelrolspelers;
  - b) die navolging van beleidsbeginsels en prosedures;
  - c) die toepaslikheid van geïdentifiseerde vestigingsmodelle; en
  - d) struikelblokke in die suksesvolle implementering van die beleid.
- viii) die finansiële en logistiese implikasies bereken van die voorsiening van dienste vir vestiging van plaaswerkers in die Wes-Kaap, as deel van die proses om die Provinsiale Geïntegreerde Ontwikkelingsplan te formuleer (Provinsiale Koerant 5294, 1998:20).

4.9.2 Distriksrade

Die Distriksrade sal:

- i) die vasstelling van plaaswerker-vestigingsbehoefte op distriksvlak koördineer en fasiliteer;

- ii) die haalbaarheid van die hoofmaatvoorsiening van dienste aan bestaande en voorgestelde nedersettings ondersoek;
- iii) distrikvestigingsplanne formuleer wat die vestigingsvoorkeure van plaaswerkers insluit;
- iv) bestaande Struktuurplanne hersien sodat dit plaaswerker-vestigingsbehoeftes aanspreek;
- v) plaaswerkersvestigingsbehoeftes met die Geïntegreerde Ontwikkelingsplanproses integreer;
- vii) institusionele vermoëns vir die implementering van vestigingsopsies evalueer;
- viii) 'n inligtingsveldtog wat daarop gemik is om plaaswerkers en boere in die distrik te inisiëer met betrekking tot plaaswerkervestiging;
- ix) die implementering van haalbare voorstelle wat as loodsprojekte kan dien identifiseer en fasiliteer;
- x) beplanning- en implementeringreëlings tussen Plaaslike Oorgangsrade en Landelike Oorgangsrade koördineer;
- xi) as ontwikkelaars en koördineerders van voorkeurprojekte optree in gevalle waar 'n dringende behoefte bestaan en geen ander partye belangstel of oor die vermoë beskik om die projek te implementeer nie (Provinsiale Koerant 5294, 1998:20).

HOOFSTUK 5: DIE BETEKENIS EN WAARDE VAN 'N LANDBOUDORP

5.1 Inleiding.

Die idee van 'n landboudorp vir plaaswerkers bestaan reeds 'n geruime tyd. Beide Visser (1988) en Walters (1994) het voorheen aandag geskenk hieraan. So het du Toit (1947:84) in sy navorsing oor plaaswerkers gedink aan 'n moontlike sentrale behuisingskema vir aangrensende plase. Ook in die VSA het Marion Clawson (1966) 'n sisteem van sentrale landboudorpe voorgestel. Op eie bodem het Page (1972; 1977) gekyk na die moontlike ontwikkeling van sodanige landboudorpe in die Wes-Kaap, opgevolg deur Ardington (1986) wat die ontwikkeling van landboudorpe as 'n strategie vir die verbetering van lewenstandaard ondersoek het.

In Suid-Afrika se huidige sosio-politieke bestel is die konsep van 'n landboudorp egter 'n sensitiewe kwessie wat diverse reaksies uitlok. Die rede hiervoor is die onderlinge skakeling tussen die aanwending van grond, grondgebruikregte en die verskuiwing van mense, spesifiek in die landelike konteks.

5.2 Wat is 'n Landboudorp?

Die idee van 'n landboudorp en 'n agri-village is soos die twee kante van een muntstuk en verwys na dieselfde konsep. Die idee van 'n agri-village het in 1990 by die Natal Agriculture Union (NAU) ontstaan. Volgens die NAU is agri-villages voorgestel as: "plots of land laid out in the form of a rural village on a separate sub-division of land. The sub-division may accommodate the farm workers of one or more farmers.". Hulle motief vir die stigting daarvan was om 'n groot mate van

verblyfsekuriteit en eiendomsreg te verskaf en om die koste van water- en elektrisiteitsvoorsiening te sny (Totman, 1993:3).

‘n Landboudorp of agri-village, is volgens die woordomskrywing in die Konsepbeleid (1998:13): “‘n Privaat nedersetting binne ‘n landbougebied, wat deur ‘n regsliggaam ontwikkel en bestuur word. Verblyfreg is beperk tot bona fide plaaswerkers en hulle afhanklikes, van die plase wat by die ontwikkeling betrek is. Verblyfsekuriteit is volgens ‘n huurkontrak of lewensreg en dit sluit nie eiendomsreg in nie”.

Die kenmerkende eienskap van ‘n landboudorpie is dat dit ontwikkel, besit en bestuur word deur ‘n wetlike saamgestelde instelling verteenwoordigend van die deelnemende plaaswerkers en boere. Toegang tot behuising word beperk tot bona fide plaaswerkers en hulle afhanklikes. Sekerheid van verblyfreg word toestaan volgens huurkontrakte of lewensreg, aangesien die grond en behuising die eiendom van die instelling sal bly.

Aansoeke vir die ontwikkeling van landboudorpies moet ingedien en beoordeel word volgens statutêre goedkeuringsprosedures. Die voorsiening en instandhouding van behuising, plaaslike dienste en gemeenskapsgeriewe in ‘n landboudorpie sal die beherende instelling se verantwoordelikheid wees, maar die plaaslike owerheid kan versoek word om die hoofmaatsdienste te verskaf. Hulle kan aansoek doen by die provinsiale regering vir finansiering, maar finansiering kan ook verkry word in die vorm van lenings of toelaes van private organisasie.

5.3 Hoekom moet die konsep van 'n Landboudorp oorweeg word?

Die oprigting van 'n Landboudorp kan dien as 'n strategie wat gelyktydig aandag skenk aan verskeie probleme, wat geassosieer word met plaaswerkers soos bespreek in hoofstukke twee en drie.

Die konsep van 'n landboudorp sal:

- die owerhede in staat stel om voorsiening te maak vir dieselfde vlak van gemeenskapfasiliteite en dienste (bv. skole, klinieke, ontspanningsfasiliteite, asook water en elektrisiteit), as wat hulle op ander plekke voorsien (Totman, 1993:3);
- die lewenspeil van plaaswerkers in die platteland verhoog (Page, 1977:91);
- die probleem van paternalisme en afhanklikheid aanspreek (Totman, 1993:3);
- plaaseienaars onthef van hul verantwoordelikhede insake die voorsiening van dienste (Fugler, 1989b:54);
- die migrasie van werkers na die stad verminder (Viljoen, 1990:41);
- meer produktiewe grond beskikbaar stel vir boerdery in plaas van behuising op die plaas (Walters, 1994:36);

5.4 Voor- en Nadele van Landboudorpe

Volgens Moller en Russell (Ardington, 1986:71) hou landboudorpe verskeie voor- en nadele vir beide die boer en die plaaswerker in.

5.4.1 Vir die Boer

Voordele

- Maak die boer los van sy verantwoordelikheid om gedurig ten volle na sy werkers om te sien.

- 'n Meer stabiele werksmag word geskep.
- Dit verwyder die finansiële las van die boer om dienste te verskaf aan plaaswerkers en hulle afhanklikes soos bv. water, krag, opvoeding, mediese dienste ens.
- Dit verminder die werker se afhanklikheid; dit beperk die boer se betrokkenheid in die werker se persoonlike lewe.
- Werkers word gefasiliteer en bemagtig en leer nuwe vlakke van vaardighede aan.
- Volwasse opvoedingsprogramme kan beter gekoördineer word in landboudorpe.

Nadele

- Verlies van kontrole oor werkers en hulle afhanklikes.
- Dit beperk die beskikbaarheid van werkers buite die formele werksure.
- Dit versterk werkers se loon onderhandelingsvermoë.
- 'n Breër werkersolidariteit kan lei tot eksterne arbeidskonflikte.
- 'n Moontlike verhoging in die koste van arbeid.
- Skeiding tussen woon- en werkplek, wat onnodige vervoerkostes meebring.

5.4.2 Vir die Plaaswerker

Voordele

- Sekerheid van verblyfreg gedurende werksleef tyd en tydens aftrede.
- Verhoogde mobiliteit deur die skeiding van huis en werkplek.
- Dit moedig kontak met die buitewêreld aan en breek paternalistiese gesag.
- Dit verskaf betroubare en standaarddienste bv. water en elektrisiteit.

- Verbeterde opvoedkundige fasiliteite en geleenthede vir werkers en hul kinders kan voorsien word.
- Dit help met die formalisering van werksure en verlof en skep dus gelyke werksomstandighede en regte.
- Dit bevorder werkers se inisiatief en self-help vermoëns.

Volgens baie mense sou “agri-villages” kan dien as ‘n goeie opsie vir die oplossing van die plaaswerker behuisingsprobleem, maar volgens baie ander is daar nog te veel vrae rondom die konsep. Een gevaar van so ‘n dorp is dat boere dit sal sien as ‘n “compound” wat werkers buite hulle plaas sal huisves. Baie boere sien hierdie as ‘n uitweg om ontslae te raak van hulle behuisingsverantwoordelikheid en om mense oor te laat aan hulle eie genade. As dit die geval sou wees, sou dit ‘n hernude vorm van landelike apartheid behels. (FRRP, 1993:3)

5.5 Voorbereidingsproses vir die projek

Indien daar besluit word op die gebruik van ‘n landboudorp, is dit noodsaaklik dat die projek deeglik beplan word. Om te verhoed dat onrealistiese verwagtinge geskep word en om onnodige risiko’s uit te sluit, is dit noodsaaklik dat verantwoordelike partye projekvoorstelle moet voorberei in ooreenstemming met ‘n gefaseerde beplanningsproses.

Fase I: Projek Identifiseringsverslag

‘n Projek Identifiseringsverslag moet opgestel word deur die verantwoordelike partye. Dit moet die oorsprong van behoeftes waarin die projek moet voorsien, verduidelik, die teiken begunstigdes van die projek identifiseer en die aard en omvang van die voorgestelde verbeterings van verblyf uiteensit. Die verslag moet met die plaaslike

owerheid bespreek word, sodat dit ooreenstem met die beleid om sake wat verdere ondersoek verg te identifiseer.

Fase II: Beplanningsopname

Na die Projek Identifiseringsverslag, moet 'n beplanningsopname gedoen word. Dit moet ondersoek instel na die voorstel se versoenbaarheid binne die streek, en plaaslike konteks en parameters vasstel (dit is erfgroottes, vlak van dienste, grootte van die nedersettings, ens.) waarbinne die gedetailleerde beplanning van die projek moet plaasvind. Daar moet veral aandag gegee word aan die volgende aspekte: (Provinsiale Koerant 5294, 1998:21)

a) ligging en terreintoestande;

- die terrein moet toeganklik wees;
- die terrein moet nie hoë landboupotensiaal besit nie;
- die terrein moet geskik wees vir die voorsiening van gemeenskapsfasiliteite bv. skole, en die voorsiening van basiese infrastruktuur soos paaie, sanitasie, dreinerings, water en elektrisiteit;
- die terrein moet voorsiening maak vir toekomstige uitbreiding (Totman:1993).

b) ooreenstemming met huidige plaaslike- en distriks- beplannings-inisiatiewe;

c) sosio-ekonomiese en bekostigbaarheidsprofiel van begunstigdes;

d) konsultasie met begunstigdes en sleutelrolspelers;

e) vestigingsreëlings;

f) vasstelling van die omgewingsimpak;

g) beskikbaarheid van grond en hoofmaatsdienste en haalbaarheid van interne dienste;

h) kapasiteit vir bestuur en finansiële implementering;

- i) vooruitsigte vir langtermyn onderhoud; en
- j) vereistes vir statuêre goedkeuring.

Fase III: Gedetailleerde Beplanning

Die volgende fase behels die opstel van 'n gedetailleerde beplanning van die projek, in ooreenstemming met die parameters wat in die beplanningsopname vasgestel is en in konsultasie met die sleutel rolspelers wat in Fase II geïdentifiseer is. Gedetailleerde beplanningsvereistes vir groter projekte kan ook 'n Ruimtelike Ontwikkelingsraamwerk insluit, wat aandui hoe die projek inpas in die plaaslike omgewing.

Gedetailleerde beplanningsvereistes sal die volgende insluit: (Provinsiale Koerant 5294, 1998:21)

- a) die voorbereiding van 'n uitlegplan wat besonderhede gee oor die voorgestelde grondgebruike en dienste-voorsiening in ooreenstemming met die spesifikasies van die plaaslike owerheid.
- b) die opstel van implementeringspesifikasies in ooreenstemming met die voorskrifte van die Provinsiale Behuisingsontwikkelingsraad of die Departement van Grondsake.

Die sukses van die beplanningsproses sal egter afhang van die gesamentlike betrokkenheid van die plaaslike owerheid en die publiek.

5.6 Prosedures vir aansoeke en goedkeuring

Indien daar gebruik gemaak gaan word van behuisingssubsidies of grondverkrygings- en vestigingstoelaes, moet die verantwoordelike partye 'n formele finansieringsaansoek indien by die Provinsiale

Behuisingsontwikkelingsraad (in die geval van subsidies), óf by die Departement van Grondsake (in die geval van toelaes).

In gevalle waar “buite-die-plaas” opsies voorgestel word, óf waar die “op-die-plaas” opsie onderverdeling van die plaas noodsaak, moet die verantwoordelike partye ook by die plaaslike owerheid aansoek doen vir goedkeuring. Hierdie aansoek kan insluit ‘n formele aansoek vir hersonering van grondgebruik, onderverdeling van grond en/of dorpstigting.

Die plaaslike owerheid, in samewerking met die provinsiale owerheid, moet die applikant van raad bedien oor watter statutêre goedkeurings nodig is en in terme van watter wetgewing sulke aansoeke ingedien moet word. In die meeste gevalle sal die bepalings van die Provinsiale Ordonnansie op Grondgebruikbeplanning, 1985 (ordonnansie 15 van 1985) geld, totdat dit vervang word deur die Wes-Kaapse Wet op Beplanning en Ontwikkeling no. 7 van 1999. Indien daar beplan word vir die stigting van nuwe nedersettings, mag die bepalings van die Wet op Minder Formele Dorpstigting, 1991 (Wet 113 van 1991) of die Wet op Beskikbaarstelling van Sekere Grond vir Vestiging, 1993 (Wet 126 van 1993) van toepassing wees. Afhangende van die aard en die omvang van die voorstelle, mag die bepalings van die Wet op Omgewingsbewing, 1989 (Wet 73 van 1989) ook van toepassing wees.

Alle aansoeke vir projekte wat binne munisipale gebiede val, moet by die Plaaslike Oorgangsraad ingedien word en vir projekte buite munisipale gebied, by die betrokke Landelike Oorgangsraad. Voordat aansoeke vir enige subsidies of toelae ingedien word, moet die

plaaslike owerheid betrokke wees by die projekvoorbereidingsproses (Provinsiale Koerant 5294, 1998:21).

Tot dusver is daar slegs enkele lewendige behuisings- en/of grondprojekte in die Wes-Kaap geloods. Die twee bekendste voorbeelde waar plaaswerkers in die Wes-Kaap eienaarskap grond verkry het deur die nuwe subsidieskema van die regering, is die sagtevrugteplaas Whitehall in Grabouw, en Fairview Landgoed in die Paarl, waar werkers hulle eie plasie gekoop het en 35 huise gaan bou. (de Kock, 1998b:11). Dit wil voorkom asof sulke projekte skaars haalbaar is sonder die boere se finansiële steun en bydraes, wat dit duidelik maak dat die afhanklikheid van plaaswerkers nie net eenklaps gaan verdwyn nie.

Die boeregemeenskap van die Wes-Kaap (d.w.s. boere, plaaswerkers en hulle onderskeie families), sowel as die administrateurs van grond en voorsieners van dienste (d.w.s. distriksrade en plaaslike owerhede) sal in die toekoms 'n betekenisvolle aandeel moet hê in die voorsiening van geskikte plaaswerkerbehuising (Provinsiale Koerant 5294, 98:22).

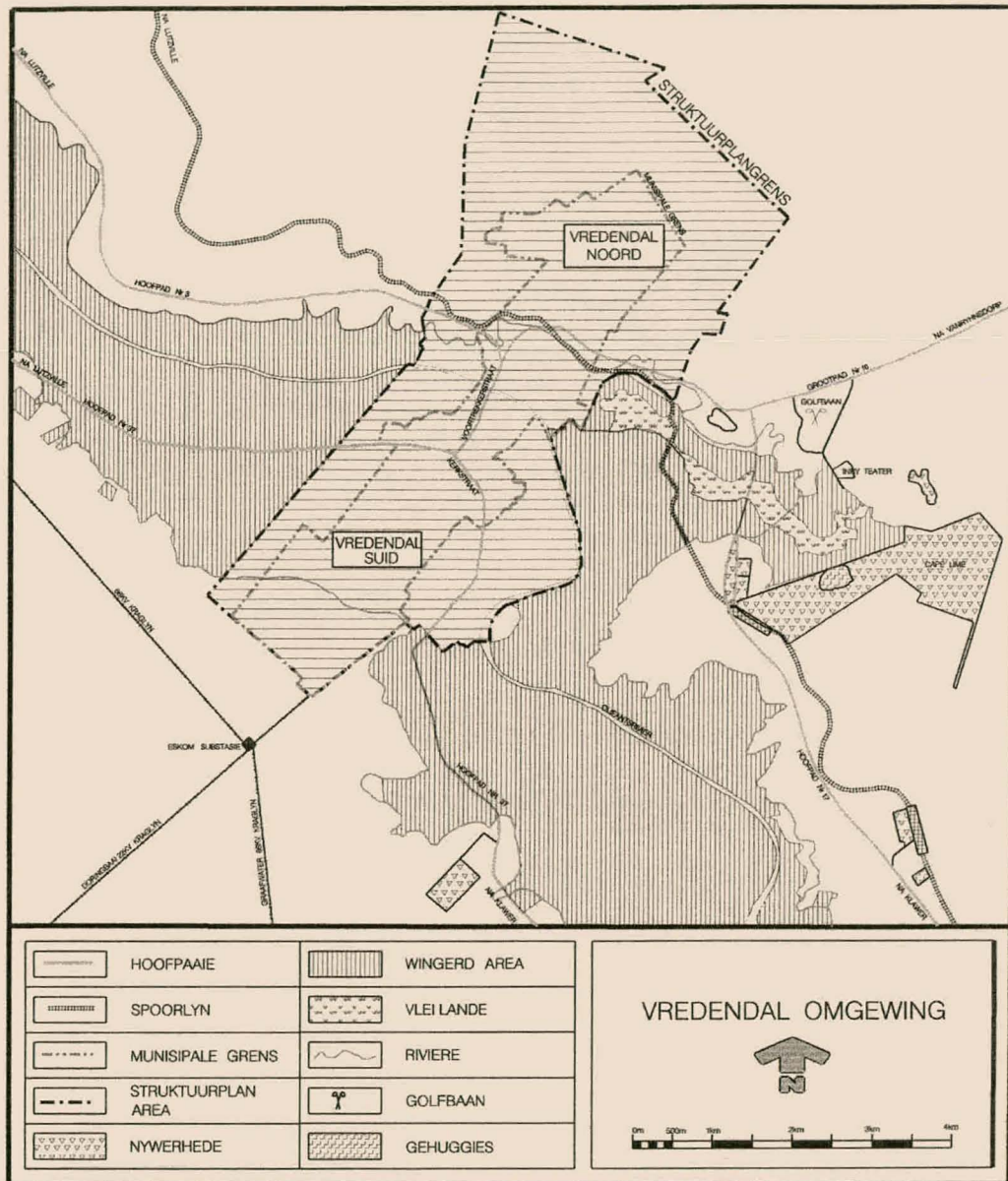
HOOFSTUK 6: GEVALLESTUDIE: VREDENDAL

6.1 Inleiding

Die landboudorpkonsep is in geheel 'n alternatief tot gekoppelde plaaswerkerbehuising. Tot op hede is daar min voorbeelde van sulke landboudorpe. Die eerste in sy soort is die Op-die-Berg landboudorpprojek wat in 1988 van stapel gestuur is en wat met groot welslae funksioneer. Dié projek bied die geleentheid om die praktiese implementering van die landboudorpkonsep in oënskou te neem en die moontlikheid van soortgelyke landboudorpe in ander streke te oorweeg. Die studie van Walters (1994) fokus spesifiek op Op-die-Berg as 'n werkbare vorm van 'n landboudorpprojek.

In hierdie hoofstuk gaan daar gekyk word na Vredendal as gevallestudie vir die moontlike implementering van 'n landboudorp. Met die keuse aan 'n geskikte studiegebied is daar na vele oorwegings besluit om slegs 'n gedeelte van die distrik Vredendal te gebruik. Hierdie besluit spruit uit die navorser se bekendheid met die streek en sy omstandighede, asook die behoefte aan sodanige navorsing in die streek. Daar is ook 'n werklike belangstelling vanaf die werkgewers se kant om meer te wete te kom oor alternatiewe tipes behuising vir hul werkers as net die tradisionele behuising op die plaas self. Hierdie belangstelling spruit uit druk vanaf verskeie oorde om die probleem van plaaswerkerbehuising aan te spreek.

Die gebied wat afgebaken is vir die studie is die landbougebied suid-oos en noord-wes van Vredendal. (sien figuur 6.1)

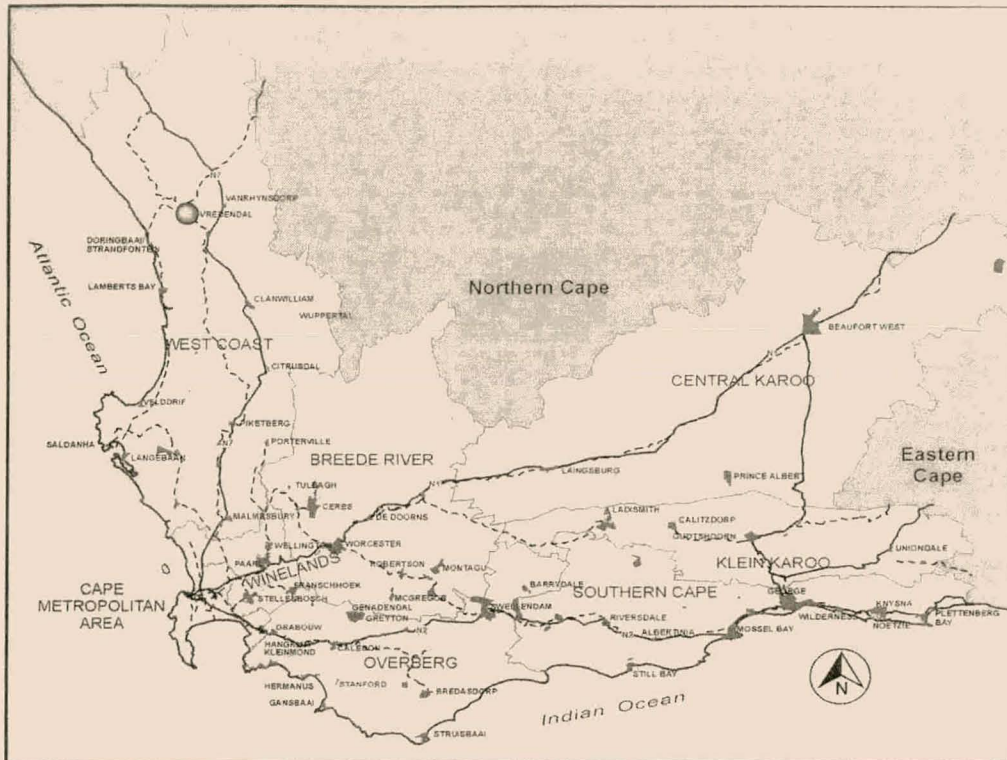

Figuur 6.1: Vredendal Omgewing (Konsep Struktuurplan, 1999)

6.2 Agtergrond

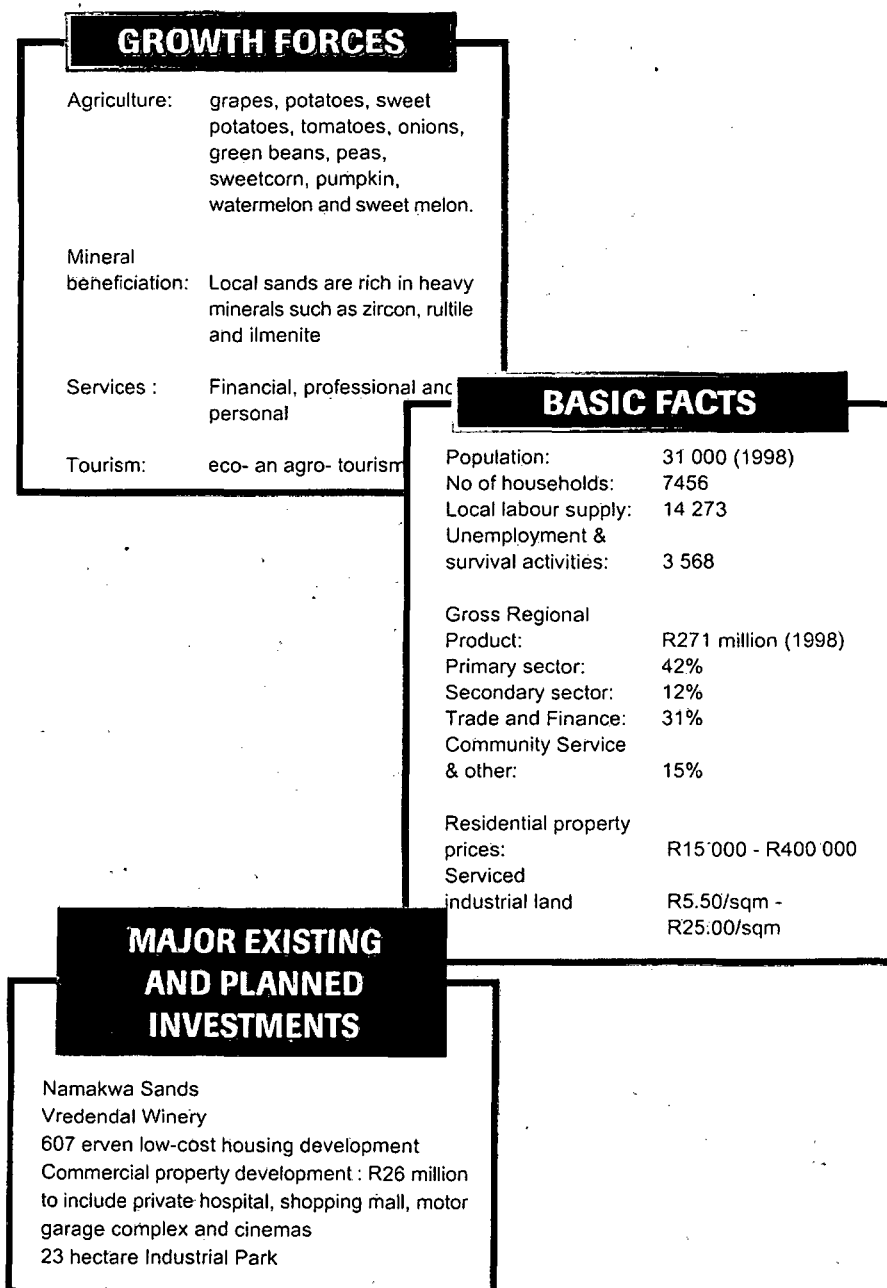
Vredendal is sowat 300 km per pad vanaf Kaapstad geleë en lê in die vrugbare Olifantsriviervallei. (Sien Figuur 6.2)

Figuur 6.2: Vredendal Liggingsskaart en Lugfoto (Wesgro, 1999)

Die dorp toon 'n positiewe groeivermoë en is die toonaangewende dorp in die streek. Die dorp het 'n bevolking van 31 000 mense en groei steeds in getalle (sien figuur 6.3) (Wesgro:1998).

Figuur 6.3: Die belangrikste ekonomiese groeifaktore vir Vredendal (Wesgro, 1999)

Die belangrikste bedryf in die gebied is wingerdverbouing. Daar word hoofsaaklik wyndruiwe verbou alhoewel tafeldruiwe vir die varsmark en rosyne ook geproduseer word. Vredendal word bedien deur twee wynkelders, te wete Vredendal Koöperatiewe Wynkelder Bpk. en Spruitdriest Koöperatiewe Wynkelders Bpk. Naas wingerdverbouing, is tamaties en lusern die vernaamste boerderyvertakkings. Lusern word grootliks aangeplant as wisselbougewas waar wingerde vervang word of waar rou grond mak gemaak word. Tamaties word hoofsaaklik onder kwota vir die inmaakbedryf gelewer, maar marktamaties kom ook in 'n redelike hoeveelheid voor. Ander wisselgewasse en groentes wat verbou word, is onder meer die volgende: aartappels, ertjies, boontjies, beet, kool, skorsies, pampoen, spanspek en waatlemoen. Tonnelboerdery waar onder meer komkommers gekweek word, het 'n gevestigde bedryf geword. In 1994 is nagenoeg 2.5 ha Engelse komkommers in tonnells verbou (50 tonnells van 60 x 8,5m). Altesaam 7 produsente was hierby betrokke. Die tonnel bedryf is egter besig om vinnig uit te brei en sluit ook die kweek van groen- en rooi pepers en blomme in. Vee- en graanboerdery vind slegs op klein skaal binne die grense van besproeiingsgebied plaas. Baie van die besproeiingsplase het egter ook buiteveld waar groot getalle vee aangetref word (Van Lill, 1994:11-12).

Die meeste boere lewer hulle wyndruiwe aan die twee koöperatiewe kelders. Beide wynkelders produseer wyn van uitstaande gehalte en voer 'n groot persentasie van hul wyn uit na die buiteland.

In 1998 was daar egter 'n dramatiese wending in die uitvoer van wyn na Europa. Groot Europese winkelgroepe soos Tesco het afgevaardigdes na die streek gestuur en was geskok in die plaaswerkerbehuising op die wynplase. Hulle het beide koöperatiewe

kelders voor 'n ultimatum gestel en versoek dat hulle geen wyndruiwe moet/mag ontvang van boere wie se plaaswerkerhuise nie op 'n redelike standaard is nie. Soos kan verwag word, was daar groot ontevredenheid onder die boere en het die dreigemente op dowe ore geval.

Vredendal Wynkelder wat 'n groot persentasie van sy wyn aan Tesco verkoop, het egter besef dat Tesco die daad by die woord sou voeg indien die boere nie gehoor gee nie. Die kelder het toe 'n eie ondersoekspan na alle lede van die kelder se plase gestuur om 'n opname te doen oor die behuisingstoestande op elke plaas. Elke boer se plaashuise is bepunt volgens 'n spesifieke stelsel, soos opgestel deur die kelder (sien bylae A). Die standarde wat hulle vir die boere gestel het, is verkry van die Weskus Distriksraad. Hierdie standaard was die absolute minimum grootte en daar is eerder voorgestel dat boere 'n groter tipe huis bou, waarvan 'n wye verskeidenheid van huisplanne gratis tot boere se beskikking gestel sou word (sien bylae B). Hiervolgens kan die kelder die standaard vind en 'n norm stel vir die verbetering van die huise. Die kelder het met betrekking tot grootte van plaaswerkerhuise, voorgestel dat boere die Gesondheidsinspekteur te Vredendal Munisipaliteit raadpleeg vir wenslike groottes vir sodanige behuising (sien bylae C). Hierdie optrede het boere genoodsaak om hulle werkershuise op te knap en die nodige dienste te verskaf. 'n Groot getal werkers het nie krag of water binne die huis gehad nie en boere het dus stelselmatig begin om die huise toe te rus met hierdie dienste. Alhoewel baie boere opgeknop het aan hul plaaswerkerhuise, is daar egter nog steeds dié boere wat hulle nie juis veel daaraan steur nie. Vredendal Wynkelder

hou steeds op gereelde basis inspeksies en monitor die verbeteringe om sodoende vir Tesco gelukkig te hou (Mnr. Willem Loots).

6.3 Metodiek

Die gevallestudie het behels:

- 'n Seleksie van 15 boere wat telefonies gekontak is en wat ingewillig het tot deelname aan die studie.
- 'n Inligtingsbrief wat aan elkeen van die boere gestuur is om hulle 'n agtergrond oor die studie te gee en hulle te bedank vir hulle bereidwilligheid om deel te neem aan die studie. (sien bylae D)
- 'n Geskikte vraelys is geformuleer en 'n loodsopname onder 5 boere is onderneem om die effektiwiteit van die vraelys te toets. (Hierdie 5 boere het nie deel gevorm van die resultate van die studie nie, maar is bloot gebruik vir die verdere verfyning van die vraelyste).
- Verbeteringe aan die vraelyste het gelei tot die uiteindelijke vraelyste wat gebruik is in die opname (sien bylae E).
- 'n Opname onder 15 boere in die streek is gedoen. Vyftien plase is dus besoek, waar 2 werkers op elke plaas deelgeneem het. Die opname is gedoen met behulp van omvattende gestruktureerde vraelyste, aan beide die boer en die werkers. Die totale aantal vraelyste is dus 45. Die veldwerk het behels 'n persoonlike onderhoud met alle respondente, met behulp van 'n vooraf getoetste, gestruktureerde vraelys.
- Besoek is afgelê by Mnr. Willem Loots, Bestuurder Wynmaker van Vredendal Wynkelder.
- Besoek is afgelê by Mnr. C. Cornelius, Gesondheidsinspekteur van Vredendal Munisipaliteit.

- Telefoniese en Faks kommunikasie het plaasgevind met Weskus Streeksdienste Raad wat verantwoordelik is vir die plaaswerkerbehuisingsgebied. Die kontakpersoon was Mnr. Loubcher wat plaaswerkerbehuisingsplanne beskikbaar gestel het.
- Besoek is afgelê by Mnr. Willem Smit by die Provinsie Wes-Kaap en Mnr. Neville van der Westhuizen by Setplan.
- 'n Besoek aan verskeie plaaswerkerhuise het ook plaasgevind om 'n idee te kry van die behuisingsomstandighede wat heers op plase in die streek. Die besoek het ook ingesluit die saamstel van 'n foto bylae van sommige van die plaaswerkerhuise en ander fasiliteite wat benut word deur die plaaswerkers.

6.4 Navorsingsetiek

Voor die aanvang van die veldwerk het die navorser breedvoerig gekonsulteer met die plaaseienaars sowel as met die plaaswerkers wat ingesluit is in die studie. Die doel en rede vir die opname is breedvoerig aan elke respondent verduidelik. Die versekering is aan elkeen gegee dat alle ingesamelde data vertroulik hanteer sou word en dat alle respondente anoniem sal bly. Dit is ook duidelik gestel dat die bevindinge uiteindelik in werkstukformaat gepubliseer sal word en na voltooiing van die studie beskikbaar sal wees ter insae vir enigeen wat belangstel.

6.5 Verwerking van data

Die meeste van die plase wat besoek is, verbou wyndruiwe en groente, en op nog 'n ander plaas word komkommers in tonnells gekweek. Op al hierdie plase word behuisingsaanwysings aan werkers verskaf. Die grootte van die plase wissel vanaf 22 ha tot 141 ha met 'n gemiddelde grootte van 67 ha.

6.5.1 Werkgewers

Vyftien werkgewers is genader om inligting in verband met die totale werkersmag op plase te verkry. Al die plaaswerkers in hierdie opname is bruinmense. Wat plaaswerkersgesinne betref, het 73,3% van die boere 15 of minder plaaswerkersgesinne op die plaas. Die gemiddelde aantal plaaswerkersgesinne op hierdie plase is 9 gesinne per plaas met 'n gemiddeld van 4 enkellopende werkers per plaas. Die oorblywende 26,7% van boere het tussen 16-32 plaaswerkersgesinne op die plaas met 'n gemiddeld van 28 plaaswerkersgesinne per plaas. Op 86,7% van die plase werk beide mans en vroue dwarsdeur die jaar.

Tabel 6.1 Plaaswerkersgesinne per plaas

	1-15 PLAASWERKERGESINNE PER PLAAS	16-32 PLAASWERKERGESINNE PER PLAAS
Totaal uit 15	11	4
% Totaal	73,3 %	26,7%

Op 13,3% van die plase werk geen vrouens nie, terwyl 46,7% van die boere gebruik maak van seisoenale werkers tydens parstyd. Wat bejaarde plaaswerkers betref (m.a.w. plaaswerkers van 65 jaar en ouer), is daar bevind dat daar slegs op 60% van die plase bejaardes voorkom. Hierdie bejaardes maak 'n skrale 6,7% van die plaaspopulasie uit. Uit die ondersoek het dit geblyk dat plaaswerkers nie besonder oud word nie, vanweë die aard van hul werk en lewenswyse.

Van die 15 werkgewers het almal verklaar dat hulle genoegsame behuising vir hulle werkers het. Die gemiddelde aantal huise per plaas

is 15, met die meeste huise per plaas 32 en die minste 6. Geeneen van hierdie huise word aan werkers verhuur nie, en al die werkers ontvang dus gratis behuising. Geeneen van die werkgewers beskou behuising as deel van hulle werknemers se vergoeding nie. Behuising word deur hierdie groep as 'n byvoordeel beskou waaraan daar geen prys geheg word nie. Sommige werkgewers het aangedui dat as statutêre druk op verhoogde lone toeneem, hulle wel hierdie siening sal wysig. In 'n vraag of werkers tevrede is met hulle behuising, het 86,7% van die werkgewers aangedui dat sover hulle bewus is, hulle werkers wel tevrede is. Die oorblywende 13,3% van die werkgewers was onseker. Op 'n vraag of werkers se huise op standaard is en of hulle verbeteringe kort, het 66,7% van die werkgewers aangedui dat die huise wel verbeteringe kort. Die oorblywende 33,3% is van mening dat die huise op hulle plaas op standaard is. Geeneen van die werkgewers het 'n behuisingskontrak met hulle werkers nie; 53,3% is egter besig om indiensnemingskontrakte met werkers op te stel, wat ook behuisingsvoorwaardes gaan vervat. Op die oomblik het al die werkgewers aangedui dat die werker een maand na die beëindiging van diens mag aanbly in die huis op die plaas.

Wat betref subsidies, het slegs 53,3% van die werkgewers in die verlede enige subsidies ontvang vir die oprigting en verbetering van dienste. Uit hierdie 53,3%, het 86,7% geld van Eskom ontvang vir kragvoorsiening, terwyl slegs 26,7% geld ontvang vir die oprigting van nuwe huise. Van die werkgewers het 93,3% verklaar dat indien hulle wel finansiële hulp vir die oprigting en opgradering van werkerhuise in die toekoms kan ontvang, hulle graag daarvan gebruik sou wou maak. Die oorblywende 6,7% wat geen finansiële hulp verlang nie, is bang dat owerheidsinstellings op grond van hierdie hulp, later onregverdige eise kan stel wat hulle nadelig kan tref.

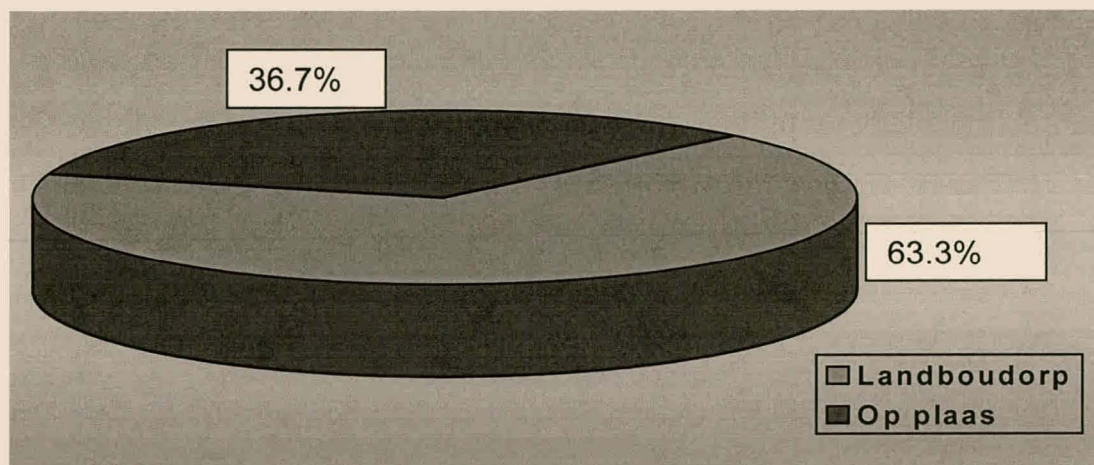

Wat huisvesting betref het 36,7% van die werkgewers verkies om hulle werkers op die plaas te huisves. Die redes hiervoor was as volg:

- Dit is gerieflik om die werkers op die plaas te hê. As 'n werker benodig word, is hy/sy te alle tyd beskikbaar.
- Die werker is dan meer “deel van die plaas”.
- Werkgewers het meer beheer oor werkers as hulle op hulle plase is, en hulle word nie soveel beïnvloed deur ongewenste elemente nie.
- Daar is geen nnodige vervoerkoste nie.

Die oorblywende 63,3% van werkgewers was bereid om hulle werkers in 'n landboudorpie te huisves. Die redes hiervoor was soos volg:

- Minder probleme met vreemde persone wat naweke by die werkers kuier en net afbreek en moeilikheid maak.
- Minder verantwoordelikheid vir die instandhouding van werkershuise.
- Meer grond wat beskikbaar raak vir landbougebruike.
- Eiendomsreg word verleen aan werkers wat hulle in staat stel om hulself op te hef.
- Werkers raak meer selfstandig en begin besluite vir hulself neem.

Figuur 6.4: Waar wil die werkgewer sy plaaswerkers huisves?

In Kritzinger en Vorster se artikel oor die beskikbaarheid van plaaswerkerbehuising (1997:183), word soortgelyke redes deur boere aangehaal.

Dié werkgewers wat bereid was om hulle werkers in 'n landboudorpie te huisves, het almal aangedui dat hulle 'n bydrae sal maak tot die totstandkoming van so 'n dorpie. Van die werkgewers het 60% gevoel dat hulle wel 'n mate van beheer oor hulle werkers gaan verloor, terwyl die oorblywende 40% gevoel het dat hulle nog dieselfde mate van beheer oor hulle werksmag sal hê.

Wat lone betref, betaal 93,3% van die werkgewers hulle werkers weekliks, terwyl die oorblywende 6,7% hulle werkers twee weekliks betaal. Die omvang van lone wissel van plaas tot plaas, en as gevolg van die sensitiwiteit van dié inligting is dit liefst uitgelaat uit die studie. Behalwe vir die kontantlone wat die werkers ontvang, geniet hulle ook heelwat byvoordele. Op byna al die plase ontvang die werkers vervoer, krag en water, hout, versekering, vry mediese versorging, begrafnisdekking en werksklere. Op 46,7% van die plase word voedsel beskikbaar gestel teen kosprys. Op hierdie plase hou die werkgewer 'n klein voorraad aan wat die werker in staat stel om elke aand vars brood en vleis te bekom. Op die oorblywende 53,3% van die plase is die werkers binne stapafstand van die naaste plaas- of kontrei winkel.

Die opvoedingspeil van die werkers is oor die algemeen laag en die meeste boere het aangetoon dat hulle die werkers aanspoor om hulle kinders skool toe te stuur om sodoende 'n beter opvoeding te kry. Op 26,7% van die plase ervaar die werkgewers egter heelwat probleme met werkers se kinders wat traag is om skool by te woon en wat net

heeldag by die huis rondlê en kwaad doen. In 66,7% van die gevalle is 'n laerskool binne stapafstand vanaf die plaas. Die oorblywende 33% is effens verder vanaf die naaste laerskool en word per bus vervoer. Die busdiens is kosteloos en bedien 3 plaaslaerskole en die laerskool in Vredendal-Noord. Die Hoërskool kinders word almal per bus vervoer na die Hoërskool in Vredendal-Noord. Op slegs een van die plase wat besoek is, is 'n bewaarskool vir voorskoolse kinders (sien foto 7). By hierdie bewaarskool kry die kinders kos en word hulle versorg deur een of twee ouer plaaswerkervroue. Op die ander plase word die kinders tuis versorg deur bejaarde plaaswerkervroue. Op sommige van die plase word 'n tydelike bewaarskool wel ingerig tydens parstyd, afhangende van die aantal kinders wat versorg moet word.

Op 60% van die plase word ontspanningsfasiliteite aangetref. Op sommige plase is goed ingerigte ontspanningsale met televisie en selfs M-Net fasiliteite, vingerborde en ander spele (sien foto 8). Sommige het ook 'n klein sokkerveld of oop stuk grond vir ander balspele. Meer as die helfte van die werkgewers wat wel sulke fasiliteite voorsien, is van mening dat die fasiliteite nie altyd konstruktief aangewend word nie. Die werkgewers wat aangetoon het dat hulle geen ontspanningsfasiliteite op hulle plase het nie, voer aan dat hulle wel sodanige fasiliteite in die verlede gehad het, maar dat dit nie suksesvol was nie.

6.5.2 Werkers

Dertig plaaswerkers, m.a.w. twee werkers op elk van die 15 plase, is genader om die nodige informasie in te win. Van die werkers wat genader is, was 27 manlik en slegs 3 vroulik. Die werkers is almal Afrikaanssprekend. Die gemiddelde ouderdom van die vroue werkers

was 33.3 jaar en die gemiddelde ouderdom van die manlike werkers was 38.8 jaar.

Van die werkers wat ondervra is, is 36,7% getroud terwyl 53,3% saam bly en 10% ongetroud of enkellopend is. Die gemiddelde grootte van die gesinne is 3.6 persone per gesin, die kleinste gesin bestaan uit 2 persone met die grootste gesin 6.

Tabel 6.2 Huwelikstatus van plaaswerkers

	GETROUD	ONGETROUD	BLY SAAM
Totaal uit 30	11	3	16
% Totaal	36,7%	10%	53,3%

Die gemiddelde aantal jare van diens vir die dertig werkers op die plaas is 10.5 jaar met die langste tydperk vir diens op 'n spesifieke plaas 25 en die kortste dienstydpark 11 maande. Van die werkers het 26,7% die plaas vantevore verlaat, maar na 'n week of in sommige gevalle na 'n maand weer terug gekom. Gedurende hierdie tyd het al die werkers plaaswerk elders gedoen. Die hoofredes wat vir die verskuiwing van werk aangevoer kan word, is dat die werker se "sin" (hulle is of verveeld of gefrustreerd met die werk op die plaas) vir die plaas op is, óf dat hy van werk verander omdat hy "stry gekry het" met die werkgever. In die meeste gevalle keer hierdie-groep weer terug na die plaas, omdat hulle moeilik verblyf kry en omdat hulle familie op die plaas is.

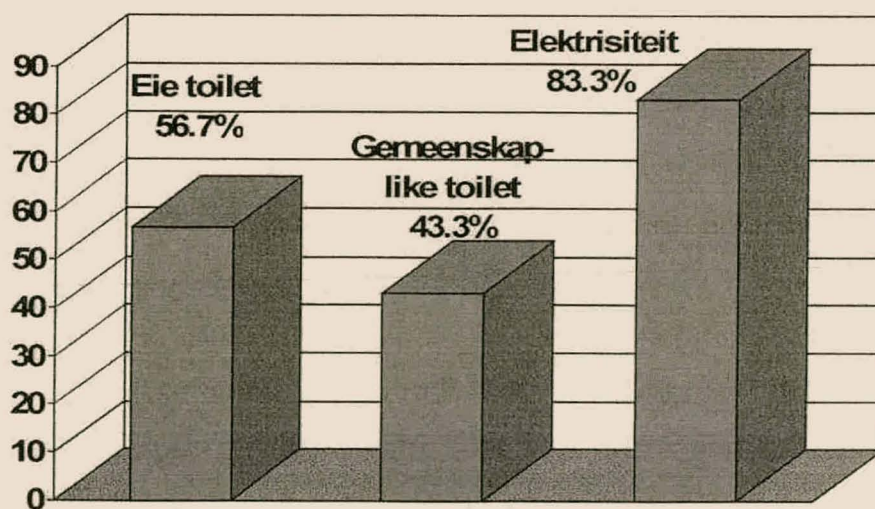

Tabel 6.3: Die ouderdom van werkers en die tydperk wat hulle op die plaas werk.

Jonger as 45, verblyf korter as 20 jaar	71%
Jonger as 45, verblyf 20 jaar of langer	8%
Ouer as 44, verblyf korter as 20 jaar	17%
Ouer as 44, verblyf 20 jaar of langer	4%

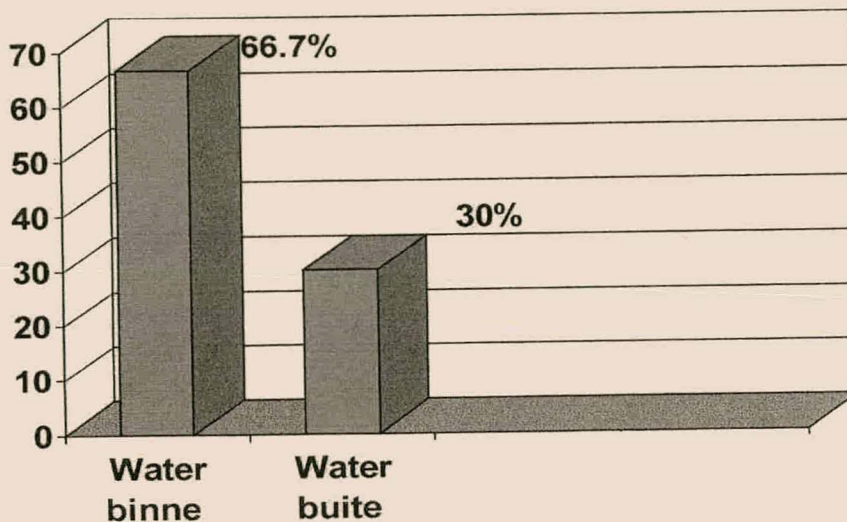
In terme van die voorgestelde nuwe wetgewing oor verblyfreg, kwalifiseer 'n werker vir verblyfreg as die persoon ten minste 20 jaar vir die plaas werk en 55 jaar en ouer is. Uit tabel 1 is dit egter duidelik, dat 'n geringe persentasie ouer as 45 jaar is en dus nie kwalifiseer nie.

Die gemiddelde aantal persone per huis is 3.7, waarvan 3.6 gesinslede is en die ander familie-lede wat daar bly of wat opgepas word. 'n Gemiddeld van 1.6 slaapkamers word per huis aangetref met die meeste 3 en die minste 1. Die meeste van die huise is 2 of 4 vertrek huise (sien foto 1). In 56,7% van die gevalle het werkers hulle eie badkamer en kombuis, die oorblywende 43,3% gebruik gemeenskaplike toilette en badkamers. Elektrisiteit word in 83,3% van die huise aangetref (figuur 6.5).

Figuur 6.5: Toilet- en Elektrisiteitsvoorsiening vir Plaaswerkers

Slegs 20% van die huise het woonkamers. Wat betref lopende water binne die huis, het 66,7% water binne, terwyl 30% gemeenskaplike buite krane gebruik (figuur 6.6).

figuur 6.6: Water voorsiening vir Plaaswerkerhuise

Die meerderheid van die werkers (80%) is tevrede met hulle huise en dié wat nie tevrede is nie, se klagtes is dat die huise se dakke lek, hulle nie krag het nie, of dat hulle graag hulle eie toilet en badkamer wil hê. Geeneen van die werkers het gekla dat hulle huise te klein is nie, aangesien die meeste van die plaaswerkers wat ondervra is, se huise is groter as dié wat die regering voorsien.

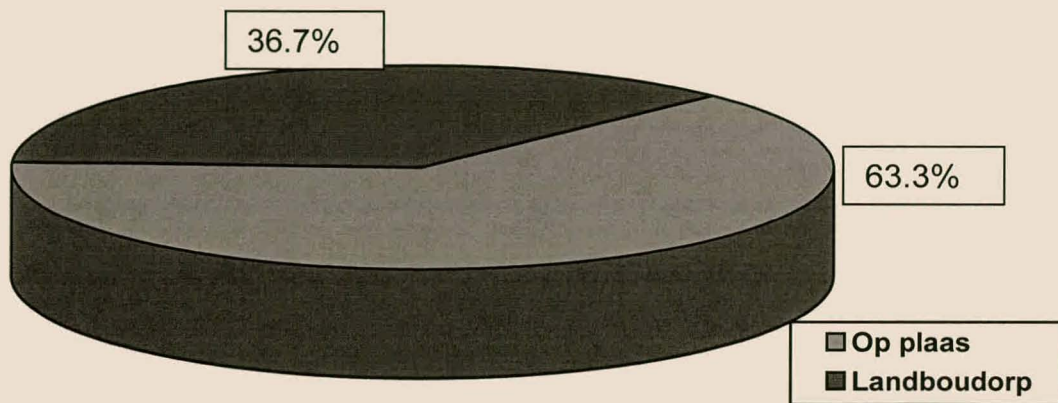
Die meeste werkers het aangedui dat die grootste gedeelte van hulle inkomste spandeer word aan kos, klere en ander huishoudelike artikels. In sommige huise is selfs televisies en radio's. Almal ontvang byvoordele op die plaas, hetsy in die vorm van kos, klere, gratis mediese diens of begrafnisdekking.

‘n Gemiddeld van 2.3 kinders word per huis aangetref. Al die kinders wat skoolpligtig is, woon skool by en stap skool toe of maak gebruik van die gratis busdiens. In 16,7% van die gevalle het die ouers aangedui dat hulle graag wil hê hulle kinders moet verder gaan leer en iets anders doen as plaaswerk. Die ander 83,3% sou graag wou hê dat hulle kinders ook eendag moet plaas toe kom, alhoewel hulle nie in hulle pad sal staan as hulle iets anders wil doen nie. Die meeste werkers wil graag hulle kinders op die plaas hê, omdat hulle kinders daar groot geword het, omdat hulle goeie byvoordele op die plaas ontvang en omdat hulle wil hê dat hulle kinders na hulle moet omsien as hulle die dag nie meer kan werk nie.

Slegs 30% van die werkers het aangedui dat hulle iets oor werkers se regte rakende verblyf, of iets van die regering se subsidie skema. Op ‘n vraag wat hulle daaronder verstaan, kon geen een egter ‘n betekenisvolle antwoord lewer nie.

Die werkers verkies oor die algemeen om op die plaas te bly. In ‘n vraag of hulle egter in ‘n landboudorpie sou wou bly het slegs 36,7% (11 werkers) aangedui dat hulle dit sal oorweeg om in so ‘n dorpie te bly. Die 63,3% (19 werkers) wat verkies om op die plaas te bly, is gelukkig waar hulle is (figuur 6.7). Meeste van hulle bly hulle hele lewe op die plaas en ken geen ander “wêreld” nie. Hulle is verder ook skrikkerig dat so ‘n dorpie eintlik net groter konflik tussen verskillende plase se werksmense sal veroorsaak en sal lei tot groter ongelykdhede. Die grootste gedeelte van die mense verkies ook om by aftrede aan te bly op die plaas, mits hulle werkgewers hulle sal toelaat.

Figuur 6.7: Waar wil plaaswerkers bly?

6.6 Samevatting

Volgens die data wat uit die steekproef verkry is, wil dit voorkom asof die werkgewers meer gretig as die plaaswerkers is vir die oprigting van 'n landboudorp. Dié werkgewers wat ten gunste is van 'n landboudorp, kan egter in twee duidelike onderskeibare groepe ingedeel word. Die een groep steun die konsep ten volle en verwelkom die moontlikheid van 'n landboudorp. Die tweede groep ondersteun dit, maar voorspel ook heelwat probleme met so 'n stelsel. Probleme met beheer, bestuur en die daarstelling van sodanige dorpie is geopper. Hulle voel dat die stelsel meriete dra en dat as daar in die toekoms van die regering se kant te veel druk op hulle geplaas word, hulle beslis die stelsel sal ondersteun. Wat betref die werkers, is dit duidelik dat hulle verkies om eerder aan te bly op die plaas. Die plaas is vir die meeste 'n veilige vesting, dis is die plek waar hulle groot geword het en hulle ken of begeer niks anders nie. Alhoewel 'n groot aantal plaaswerkers onkundig is oor die post-apartheid regering se huissubsidieskema, wil

dit tog voorkom asof hulle graag 'n woonplek sou wou besit wat hulle hul eie kan noem. Die navorser het gevind dat daar in enkele gevalle wel plaaswerkers is wat aansoek gedoen het vir HOP huise. Diegene wat dit wel ontvang het, bly egter nie daarin nie, maar verhuur dit eerder aan ander familie of vriende. Sodoende verdien hulle 'n ekstra inkomste en hou hulle 'n agterdeur oop vir die dag as hulle die plaas verlaat. Een van die vernaamste redes hoekom hulle nie in die huise bly nie, is omdat dit te klein is, onveilig is en te ver van die plaas is. Die tendens hou egter die probleem in dat dié werkers wat reeds vantevore staatsubsidie ontvang het, nie in aanmerking kan kom om in 'n landboudorp te kan woon nie.

Dit het ook na vore gekom, dat werkers se opvoedingspeil oor die algemeen baie laag is. Werkers weet nie altyd hoe om hulle huise behoorlik in stand te hou nie, aangesien hulle nooit opgevoed is in die gebruik van sodanige fasiliteite nie. Die werkers toon egter wel aspirasies na verbeterde lewens- en behuisingstandaarde. Hierdie tendens wissel egter van plaas tot plaas en hang baie af van die werkers se vlak van opvoeding. Juis hierdie verskynsel, maak dit moeilik om twee of meer plase se mense saam te voeg in 'n landboudorp as hulle nie op dieselfde opvoedkundige vlak is nie.

Oor die algemeen is daar 'n gebrek aan voldoende ontspanningsfasiliteite vir plaaswerkers. Daar is egter op enkele plase voorsiening gemaak vir ontspanningsgeleenthede. Op een van die plase wat besoek is, is 'n sterk gevestigde sokkerklub en op 'n paar ander 'n ontspanningsaal met speletjies en 'n televisie (sien foto 8). Op een van die plase het die werkers eie inisiatief geneem en die plaaswinkel begin bestuur. Uit die wins wat hulle gegenereer het, het hulle M-Net aangeskaf en ook 'n grassnyer gekoop wat gebruik word

om almal se grasperke te sny. Die ontspanningsale word verder gereeld gebruik. Enkele Bewaarskole word ook aangetref op plase. Sommige funksioneer dwarsdeur die jaar, terwyl ander net gedurende die pars-seisoen gebruik word (sien foto 7).

Soos gesien in die aagehegte foto bylae vertoon die behuising van die plaaswerkers oor die algemeen redelik goed (sien foto 1 en 2), maar daar is nog heelwat ruimte vir verbetering by sommige huise (sien foto 3 en 4). Alhoewel baie plaaswerkers losstaande huise het, bly heelwat in ry- of skakelhuse (sien foto 5 en 6). Dit is duidelik dat werkgewers voortdurend besig is om die huise op te knap en te verbeter, al waardeer die werkers dit nie altyd nie. Werkgewers spandeer jaarliks duisende rande aan die vervanging van stukkende ruite, deure en verfwerk, terwyl die werkers in baie gevalle net aanhou afbreek. Werkgewers besef egter dat hulle 'n lang en moeilike opvoedingstryd voer.

Uit die studie het dit duidelik geword dat plaaswerkers nog redelik afhanklik is van hulle werkgewer. Hulle vertrou hulle werkgewer se goeie oordeel in alles wat hulle aanpak en raadpleeg hom vir hulp en raad in selfs die kleinste besluite. Die werkers is dus geweldig afhanklik en leef uit vrye keuse onder 'n patriargale stelsel. Soos wat vasgestel kon word, dink baie min plaaswerkers aan "die dag wanneer hulle nie meer kan werk nie". Vir die meeste gaan dit oor 'n bevrediging van hulle onmiddellike behoeftes en gevolglik dink min aan die dag van môre.

Alhoewel die plaaswerkersgemeenskap in Vredendal geprikkel is deur die idee van 'n plaaswerkerdorp, wil dit voorkom asof die tyd daarvoor nog nie heeltemal ryp is nie. Die belanghebbende partye is geweldig

oningelig en daar is heelwat vrese dat die stelsel nie die nodige oplossings sal bring nie. Dit wil voorkom asof niemand bereid is om die eerste stap in dié rigting te gee nie, wat veroorsaak dat die stelsel steeds net 'n idee bly. Indien iemand wel die leiding sou neem, sou daar heelwat besluitloses wees wat die stelsel ernstig sal oorweeg.

HOOFSTUK 7: ONTWIKKELINGSVOORSTELLE VIR **LANDBOUDORPE**

7.1 Inleiding

“... the creation of farm villages throughout the countryside could have the effect of enabling farm workers to join the mainstream of the nation’s life” (Ardington, 1986:72)

‘n Sisteem van landboudorpe op die Suid-Afrikaanse platteland kan bydra tot die oplossing van die behuisingsprobleem van plaaswerkers. Nie alleen sal dit die lewensomstandighede van plaaswerkers bevorder nie, maar ook bydra tot die sosio-ekonomiese ontwikkeling van die plaaswerkergemeenskap in die geheel. (Page 1977; Coetzee 1989; Fugler 1989a en 1989b).

7.2 Plaaslike ondervinding

In die Wes-Kaap is tot op datum net een sogenaamde landboudorp ontwikkel nl. “Op-die-Berg” by Ceres. Alhoewel daar algemeen na “Op-die-Berg” verwys word as ‘n Landboudorp is dit in werklikheid ‘n landelike nedersetting wat lankal nie net meer die funksie van ‘n landboudorp vervul nie. “Op-die-Berg” het die terminologie van landboudorp gebruik om instroming van buite (nie-landbouers) te ontmoedig, maar eintlik is dit ‘n landelike dorp weens die volgende:

- ⇒ dit behels volle eiendomsbesit en dorpsstigting;
- ⇒ dit behels ‘n verskeidenheid grondgebruike;
- ⇒ dit het die potensiaal om tot 700 erwe uit te brei; en

⇒ dit bedien 'n bevolking van 12 000 mense.

In die geval van “Op-die-Berg” is dit duidelik dat die landboudorpkonsep eintlik 'n landelike dorp is wat 'n leemte in die nedersettingspatroon van die Kouebokkeveld aanvul (Setplan: 1997). Tog kan daar na Op-die-Berg gekyk word as iets wat oorspronklik as 'n landboudorp ontstaan het en wat die verskillende stadiums van beplanning deurgestaan het. Walters (1994) bied in hoofstuk 6 van sy studie 'n volledige oorsig oor die ontstaan van “Op-die-Berg”.

7.3 Voorstelle vir die Implementering van die Landboudorpkonsep

Met inagneming van die literatuur- en gevallestudie wat onderneem is, het dit duidelik geword dat daar nog heelwat onduidelikhede is oor die implementering van die Landboudorpkonsep. Enkele aspekte wat wel na vore gekom het, is die volgende:

- Die proses moet gepaard gaan met 'n duidelike plaaslike beplanningsinisiatief, sowel as met 'n oorhoofse / substreek evaluering. Tot op hede het nog net enkele van die distrikte in die Wes-Kaap struktuurplanne opgestel, maar geen van hierdie planne fokus op die vestigingsbehoefte van plaaswerkers nie. Volgens die Tweede Wysigingswet op die Oorgangswet op Plaaslike Regering, 1996 (Wet 97 vn 1996) moet alle plaaslike owerhede Geïntegreerde Ontwikkelingsplanne (GOP) opstel. Die GOP behels die samevatting van fisiese beplanningsaangeleenthede

met die ontwikkelingsbehoefte, begroting en bestuursvermoë van plaaslike owerhede. Dit bied 'n goue geleentheid om die huidige gebrek in die vooruitbeplanning van plaaswerkervestigings-behoefte aan te pak.

- Beplanning moet insluit 'n Streek / Sub-streek Evalueringsverslag om onder andere die volgende te bepaal:
  - ⇒ is so 'n dorp nodig?
  - ⇒ wie gaan daar woon?
  - ⇒ wat sal die ontwikkelingskoste wees?
  - ⇒ sal begunstigdes dit kan bekostig?
  - ⇒ hoe pas dit binne die huidige en toekomstige nedersettingspatroon in?
  - ⇒ omgewingsimpak
  - ⇒ lewensvatbaarheid van diensteverskaffing
  - ⇒ omvattende deelnameproses
- Deeglike oorweging moet gegee word aan die ligging van 'n landboudorp. Die ligging moet nie net alleen bepaal word deur die beskikbaarheid van grond nie maar ook deur die behoeftes van die begunstigdes, die pendelafstand na die werkplek, die impak op naburige eiendom en toerisme-aktiwiteite.
- Landboudorpe moet nie in isolasie ontwikkel word nie. Daar moet aandag gegee word aan die integrasie van reeds bestaande dienste

en strukture wat tot voordeel aangewend kan word. Dit sou wenslik wees om hierdie dorpie te vestig by reeds bestaande stasies, skole of winkels.

- Soos reeds genoem is dit belangrik dat die beplanning van sodanige dorpie in 'n streek- of sub-streek verband moet plaasvind. Dit is egter ook belangrik dat die beplanning nie op 'n oppervlakkige deelnameproses moet plaasvind nie, maar alle belanghebbende partye moet insluit.
- Dit is belangrik dat daar 'n duidelike definisie of doel vir die dorp gestel word. Dit verhoed dat verwarring en teenstand ontstaan.
- Die opstel van 'n "besigheidsplan", wat beide bestuurs- en finansieringsverantwoordelikhede en kapasiteit bepaal, is 'n ontwikkelingsvereiste. Sulke besigheidsplanne moet die finansiële vermoë van die ontwikkeling vir beide ontwikkeling en instandhouding insluit.
- Die bestuur van sodanige dorpe moet binne die huidige plaaslike bestuurstelsel val. Waar dorpie privaat of deur middel van wetlike entiteite of 'n ontwikkelaar funksioneer, het die plaaslike owerheid beperkte regte met betrekking tot ontwikkeling en grondgebruik-prestasie.
- In die meeste gevalle is die R15 000 subsidie nie genoeg vir die vestiging van 'n goeie gehalte huis nie; veral nie as 'n visueel aantreklike ontwikkeling bereik wil word nie. Vestigingskoste

oorskry dus in die meeste gevalle die begroting as gevolg van hoofmaatsdienste wat lei tot 'n las op die plaaslike regering. Werkgewers sal 'n addisionele bedrag moet byvoeg, om 'n aanvaarbare ontwikkeling te skep.

- Die moontlikheid om die landboudorp te ontwikkel as 'n element van plaaslike toerisme-aantreklikheid kan geïnkorporeer word in die argitektuur van die huisies bv. deur middel van aantreklike styl soos Arniston vissershuisies, Elim straattoneel of straatprent of 'n verkleinde vorm van die Kaap-Hollandse styl. Tradisionele aktiwiteite soos die maak van kaas, wyn, brood of seep kan ook ingeweeft word as 'n geleentheid vir die mense.
- Die landboudorp moet verkieslik nie te klein wees nie, aangesien dit duur is om die nodige dienste te verskaf, tog moet dit ook nie so groot wees dat dit lei tot die stigting van 'n nuwe dorp nie. Die mees geskikte grootte vir 'n landboudorp kan wissel tussen 50-300 persone per dorp. Uit die opname het dit duidelik geword dat daar gemiddeld 9 gesinne per plaas is, wat daarop dui dat as twee of drie plase se werksmense saamgevoeg word, die dorp beslis uit 50 of meer persone sal bestaan. Indien die dorp groter as 300 mense raak, word dit beskou as 'n volwaardige dorp wat sy funksie as landboudorpie verloor. Enigiets minder of meer as 50-300 mense raak dus problematies. (Daar moet egter genoem word dat alles afhang van die gemeenskap se behoeftes in die verband.)

- Ten slotte kan daar gesê word dat die scenario met betrekking tot die voorsiening van landboudorpe sal verskil van gemeenskap tot gemeenskap. Elke gemeenskap se situasie is uniek en behoort so gehanteer word.

Die ontwikkeling van so 'n dorp vind egter nie oornag plaas nie. Die proses is deel van 'n opvoedingstryd waarin belanghebbendes ingelig moet word oor die moontlikhede wat landboudorpe vir hul inhou. Dit is duidelik dat landboudorpe wel 'n rol in die toekoms sal speel; hoe groot die rol egter is, gaan afhang van diegene wat dit sinvol gaan aanwend en gebruik.

OPMERKING

Gedurende hierdie studie het daar heelwat verwikkelinge rondom plaaswerker behuising plaasgevind. Die Konsepbeleid wat in 1998 uitgereik is, het heelwat kritiek uitgelok en dit het gelei tot 'n publieke deelname proses waarin die Departement van Grondsake waardevolle insette gelewer het. Verskeie NGO's het ook hulle griewe gelig, maar het geen betekenisvolle bydrae gemaak tot die verbetering van die beleid nie. Die voorstelle wat gemaak is, is tans in die proses van verwerking en gaan teen einde November 1999 aan die Minister vir goedkeuring voorgelê word. Een van die belangrikste veranderinge wat aangebring is, en wat hierdie werkstuk raak, is 'n herskryf in die definisie van 'n landboudorp en 'n "agri-village". Volgens die Konsepbeleid van 1998 het die twee konsepte dieselfde betekenis gehad, maar dit wil voorkom asof dit dalk in die toekoms kan verander. Geen veranderinge het egter nog in die Staatskoerante verskyn nie, en vir die doel van die studie is die Konsepbeleid in sy 1998 formaat gebruik.

Bronnelys

Ardington, L 1986: Farm villages: A relief measure for rural poverty. Indicator South Africa 4(2), 68-72.

Bosch, D. 1994a: Arbeidsreg en die Boer; 'n Volledige handleiding oor die regte van boer en plaaswerker. Tafelberg: Kaapstad.

Bosch, D. 1994b: Memorandum to the Government Farmworker Housing Task Team: Comments on the report back to the meeting of 23 November.
Centre for Rural Legal Studies: Stellenbosch.

Botha, A 1992: So lyk ANC-konsepbeleid vir plaaswerkers, Landbouweekblad 767, 14-17.

Claassen, P.E. 1999: Vredendal Konsep Struktuurplan.

Clawson, M. 1966: Factors and forces affecting the optimum future rural settlement pattern in the United States. Economic Geography 42 (4) : 283-293.

Coetzee, J. 1989: Eiendomsreg vir plaaswerkers: Trust gaan gestig word. Finansies en Tegniek 42(30), 47.

De Kock, J. 1998a: Plaaswerker behuising in die Wes-Kaap: Wat nou? Wynboer.
Februarie 1998, 16-19.

De Kock, F.J. 1998b: Behuisingsvoorkeure van Plaaswerkers in Stellenbosch

Ongepubliseerde MA tesis. Departement Sosiologie

Universiteit van Stellenbosch, Stellenbosch.

Du Toit, A. 1993: The Micro-Politics of Paternalism: the Discourses of Management Resistance on South African Fruit and Wine Farms. Journal of Southern African Studies. Vol 19, No. 2 , 314-336.

Du Toit, J.B. 1947: Plaaswerkers: Ongepubliseerde MA tesis. Departement Sosiologie. Universiteit van Stellenbosch, Stellenbosch.

Farmworker Housing: Lease agreements a viable alternative. Decidious Fruit Grower, April 1995, Vol 45, Iss 4, 146-147.

Farmworkers Research and Resource Project (FRRP) 1993: Background document on Agri-villages: Johannesburg.

Fugler, E. 1989a: Ingrypende veranderinge voorgestel: behuising, Landbouweekblad 580: 40-41.

Fugler, E. 1989b: Eiendomsreg vir werkers, Landbouweekblad 575: 54-55.

Graaff, J. de V Louw, W and van der Merwe, M. 1990: Farm Schools in the Western Cape: a Sociological Analysis. Stellenbosch Research Unit for Sociology of Development, Stellenbosch.

- Groenewald, C.J. 1986: Gemeenskapsontwikkeling op plase in die Wes-Kaap, Departement Sosiologie, Geleentheidspublikasie No. 9, Februarie 1986, Universiteit van Stellenbosch, Stellenbosch.
- Hamman, J. 1991: Land and Housing on Western Cape Farms: Very Rough Notes on Reform and Development options. Centre for Rural Legal Studies: Stellenbosch.
- Karaan, M. en Tregurtha, N. 1996: A Human Development Profile of Farm Workers in the Western Cape. Rural Foundation: Stellenbosch.
- Kotze, G.J. 1981: Die Drinkpatroon van Kleurling – Plaaswerkers in Wes-Kaapland: Die Taak van Gemeenskapswerk. Ongepubliseerde Phd. Tesis, Universiteit van Stellenbosch, Stellenbosch.
- Kritzinger, A. en Vorster, J. 1995: The Labor Situation in the South African Deciduous Fruit Export Industry / An Executive Summary, University of Stellenbosch, Unifruco.
- Kritzinger, A.S. & Vorster, J.H. 1997: Die beskikbaarheid van behuising vir Plaaswerkers in die sagtevrugtebedryf. Deciduous Fruit Grower. May 1997 Vol 47, Iss 5, 182-186.
- Marcus, Tessa. 1989: Modernising super-exploitation: Restructuring South African Agriculture, Zed: London.

Mills, G. 1992: The Right Farm –Worker Housing. Farmer's Weekly. 3 April 1992
82014, 40-41.

NELF- databasis, Eskom, 1993.

Page, D. 1972: Dorpies vir Kleurling-Plaasarbeiders. Plan Januarie 1972, 57(1):39.

Page, D. 1977: Behuising in die platteland: 'n Nuwe benadering tot landboudorpie.
Die Suid-Afrikaanse Opmetingstydskrif 16(94) : 68-76.

Payne, B. 1993: Housing for farm workers in South Africa: Research report
Commissioned by the National Land Committee: Farmworker Task Group.
November 1993. Centre for Rural Legal Studies: Stellenbosch.

Provinsiale Koerant 5294: Provinsie Wes-Kaap (1998) Konsepbeleid vir die
Implementering van langtermyn verblyfsekuriteit vir plaaswerkers.

Reid, G. 1996: A Synopsis of Farm Worker Issues on Farms in the Western Cape
Province, Past, Present and Future. A Role for the Department of Agriculture:
Western Cape.

Ross, Robert. 1986: "The Origins of Capitalist Agriculture in the Cape Colony: A
Survey" in W. Beinart et. al. (eds.) Putting in Plough to the ground. 55-100,
Rowan Press: Johannesburg.

Scully, Pamela Frederika. 1987: The Bouquet of Freedom: Social and economic Relations in Stellenbosch District 1870-1900. Ongepubliseerde MA tesis, UCT: Kaapstad.

Sentrale Statistiekdiens, Landbou Opname, 1992, Verslagnommer 11-01-01 (1992).

Setplan. 1997: Wes-Kaap Beleidshandleiding (Konsep 2), September 1997, 8-40.

Shell, Robert. 1989: "The family and slavery at the Cape 1680-1808" in Wilmot G. James & Mary Simons (eds.). The Angry Divide, social and economic history of The Western Cape. 31-39. David Philip: Cape Town & Johannesburg.

Staatskoerant n. 16178 - Kennisgewing 1376, 23 Desember 1994: 'n Nuwe Behuisingsbeleid en -strategie vir Suid-Afrika.

Staatskoerant no. 18467 – Kennisgewing 1598, 28 November 1997: Wet op die Uitbreiding van Sekerheid van Verblyfreg, Wet no. 62, 1997.

Totman, D. 1993: The agri-village concept: Rural Settlements for farm workers
A Guide for farmers. INR Working Paper No 101, Institute of Natural Resources, Pietermaritzburg.

Wynboer 1995: Werkershuise: Hoe sake nou staan, Junie 1995, 45.

Van Lill, G. 1994: Vredendal: 1944-1994. Nasionale Boekdrukkery: Goodwood.

- Viljoen, B. 1990: Farming village: Set to go. Farmer's Weekly, August 17, 1990.
Iss 80033, 40-41.
- Visser, G. 1988: Bruin landboubehuising vir die intensiewe landbougebied.
Ongepubliseerde M. Stads- en Streekbeplanning werkstuk. Departement Stads-
en Streekbeplanning, Universiteit van Stellenbosch, Stellenbosch.
- Walters, M.M. 1994: Landboudorpe 'n strategie vir die sosio-ekonomiese ontwikkeling
van Plaaswerkers. Ongepubliseerde M. Stads- en Streekbeplanning werkstuk.
Departement Stads- en Streekbeplanning, Universiteit van Stellenbosch,
Stellenbosch.
- Wesgro, 1999: Vredendal - Investment and Development Opportunities, Cape Town.
- Wilson, Francois. 1971: "Farming 1866-1966" in Monica Wilson and
Leanord Thompson (eds.). The Oxford History of South Africa, 1870-1966,
104-171. Oxford University Press: Cape Town.
- Worden, Nigel. 1989: "Adjusting to emancipation: Freed slaves and farmers in mid-
Nineteenth century South-Western Cape" in Wilmot G. James & Mary Simons
(eds.). The Angry Divide, Social and economic history of the Western Cape.
31-39. David Philip: Cape Town & Johannesburg.
- White paper on South African Land Policy – (1997): Departement of Land Affairs.

ONDERHOUDE

Mnr. C. Cornelius, Gesondheidsinspekteur van Vredendal Munisipaliteit.

Mnr. Willem Loots, Bestuurder Wynmaker van Vredendal Wynkelder.

Mnr. N.J. Loubcher, Weskus Streeksdienste Raad, Moreesburg.

Mnr. Willem Smit, Provinsie Wes-Kaap.

Mnr. Neville van der Westhuizen, Setplan.

Boere en plaaswerkers in Vredendal omgewing.

BYLAE A:
BEHUISINGSTANDAARDE EN BEPUNTINGSTELSEL VAN
VREDENDAL WYNKELDER

BEHUISINGSTANDAARDE

Die volgende minimum standaarde word van Vredendal Wynkelder se lede verwag.

1. GROOTTE:

Die grootte van die behuising moet voldoen aan die gesondheidsregulasies en is beskikbaar by die Gesondheidsinspekteur te Vredendal Munisipaliteit.

2. VERF

Alle binne- en buitemure van die huis moet geverf wees behalwe as die huis van sierstene gebou is

3. LOPENDE WATER

Daar moet lopende water, warm en koud, binne die kombuis en badkamer wees.

4. BADKAMER

Die minimum vereiste is 'n 1/2 badkamer wat bestaan uit die volgende:

- Spoeltoilet
- Stort
- Wasbak

5. OPWASBAK IN KOMBUIS

6. ELEKTRISITEIT

Elke huis moet sy eie elektrisiteit hê.

7. VLOERBEDEKKING

Alle binnevloere moet of met teëls of Novilon bedek wees.

8. PLAFONNE

Alle vertrekke moet plafonne in hê

9. ONTSPANNINGSGERIEWE

Ontspanningsgeriewe soos 'n saal waar daar TV gekyk kan word asook 'n area waar daar sport beoefen kan word.

Ons is bewus dat baie van u mense nie besef hoe om hierdie huise in stand te hou nie en daarom kan Vredendal Wynkelder 'n Maatskaplike Werker op 'n voltydse basis beskikbaar stel om van plaas tot plaas met sosiale opvoeding te help. Bogenoemde vereistes kan oor 'n maksimum tydperk van 5 jaar geïnkorporeer word.

COMMENTAAR:

BYLAE B:

**HUISPLANNE EN MINIMUM BEHUISINGSTANDAARDE VAN
WESKUS DISTRIKSRAAD**

**WESKUS DISTRIKRAAD
WEST COAST DISTRICT COUNCIL**

Alles korrespondensie aan:
All correspondence to:

UITVOERENDE BEAMPTER/
EXECUTIVE OFFICER

Enquiries: Mnr P A Raynders
Ref. No.: 15/2/1

Posbus / P O Box 242
MOORREESBURG 7310

Telefoon/Phone (0264) 32380
Faks/Fax Nr. (0264) 32172

27 Junie 1998

VIR AANDAG: MEV ENGELBRECHT

Die Hoofbestuurder
Vredendal Koöperatiewe Wynkelder
Posbus 8
VREDENDAL
8160

Geagte Mevrou

BEHUISINGSTANDAARDE

U telefoniese navrae insake sekere boubepalings soos van toepassing ten opsigte van woonhuise, verwys.

U navrae word as volg beantwoord:

1. VLOEROPPERVLAKTE VAN 'n WOONHUIS

Die totale vloeroppervlakte van 'n woonhuis moet minstens 30 m² wees.

2. VERTREKOPPERVLAKTES

- (a) Enige bewoonbare vertrek uitgesonderd 'n kombuis, opwasplek - waskamer of badkamer – minstens 6 m² met geen linêre afmeting van minder as 2 meter nie.
- (b) Badkamer – minstens 3 m².

3. SLAAPKAMERGROOTTES

- (a) Vir elke persoon wat 10 jaar of ouer is moet minstens 12 m³ lugvolume en 4 m² vloeroppervlakte, beskikbaar wees. Vir elke persoon wat jonger as 10 jaar oud is moet minstens 6 m³ lugvolume en 2 m² vloeroppervlakte beskikbaar wees.
- (b) Mans wat 10 jaar of ouer is moet in 'n vertrek apart van 'n vertrek waarin vrouens wat ouer as 10 jaar oud is, gehuisves word (behalwe persone wat as man en vrou saamleef).

4. BADKAMERVEREISTES

Minstens 'n spoeltoilet, handewasbak en 'n bad of stort, moet per woonhuis voorsien word. Die badkamervertrek moet 'n integrale deel van die woonhuis wees. Gemeenskaplike ablusiefasiliteite is nie toelaatbaar nie.

ALGEMEEN

Geliewe u lede se aandag daarop te vestig dat:

- a) Alvorens enige nuwe geboue opgerig word of aanbouings aan bestaande geboue aangebring word, die Raad se skriftelike goedkeuring vooraf verkry moet word.
- b) Die Raad onderhewig aan sekere voorwaardes, subsidies vir die opgradering van plaaswerknemerhuise beskikbaar stel. Tans is die subsidies as volg:
  - (i) R1 000.00 per woning vir die aanlê van water na 'n opwasbak in die kombuis;
  - (ii) R750.00 per woning ten opsigte van elektrisiteitsaanleg;
  - (iii) R3 000.00 per badkamer per woning.

Aansoekvorms vir die subsidies is by die takkantoor van die Raad op Vanrhynsdorp, beskikbaar.

Indien u navrae aangaan, word u aandag ook gevestig op ons vorige skrywe aan u kantoor gedateer 25 Junie 1997.

- 3 -

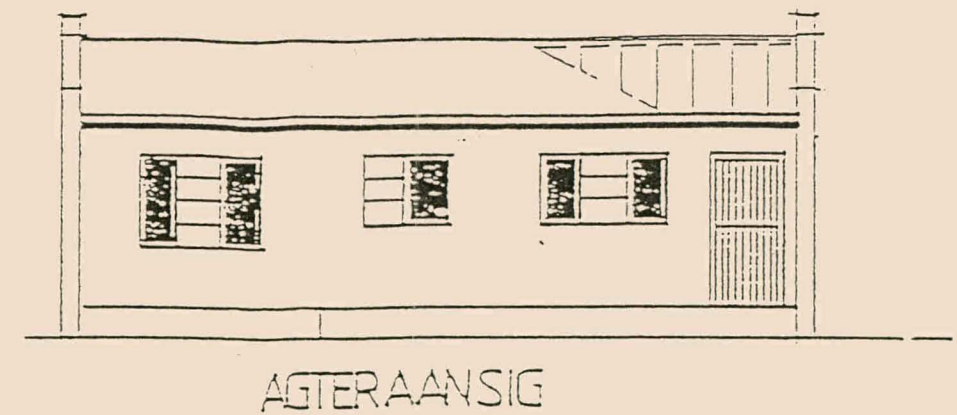
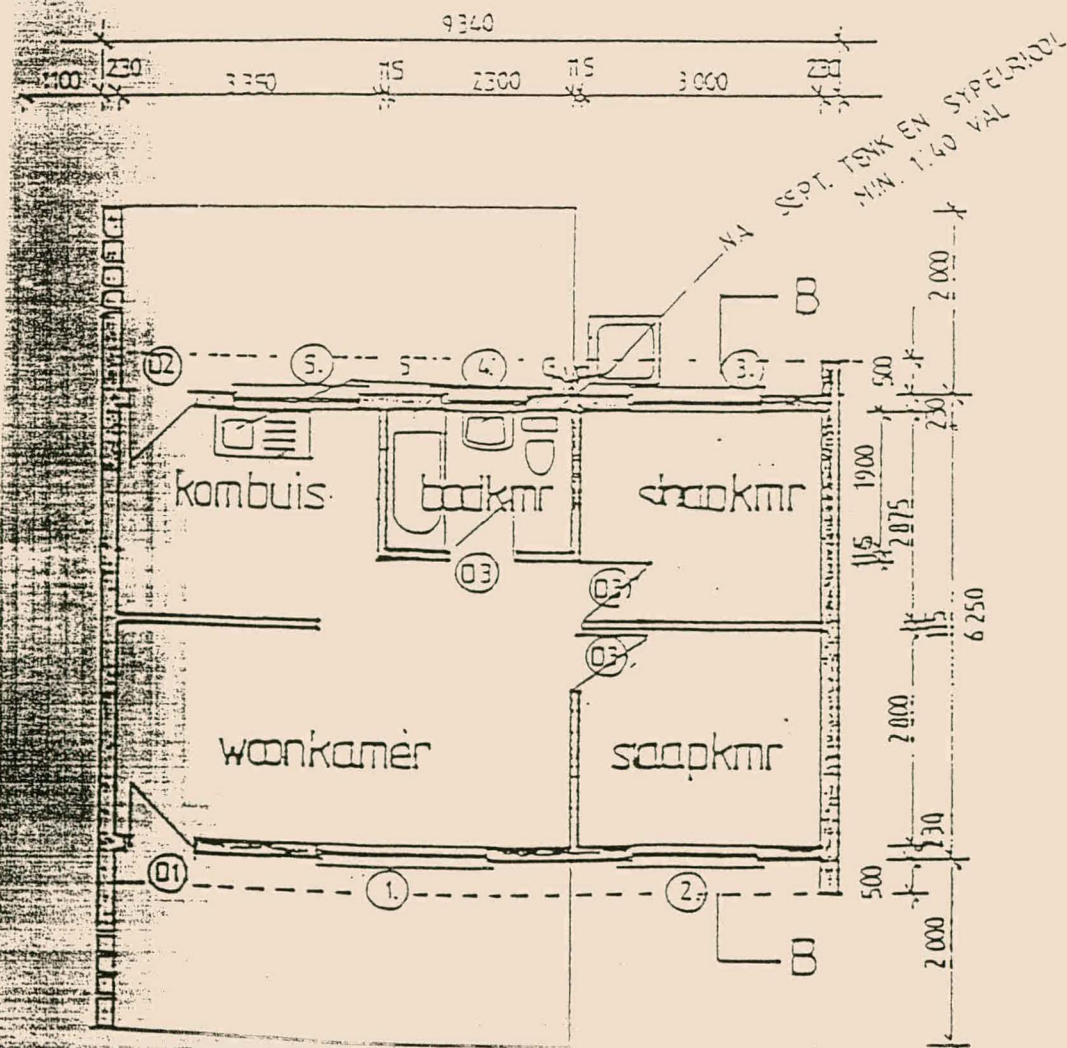
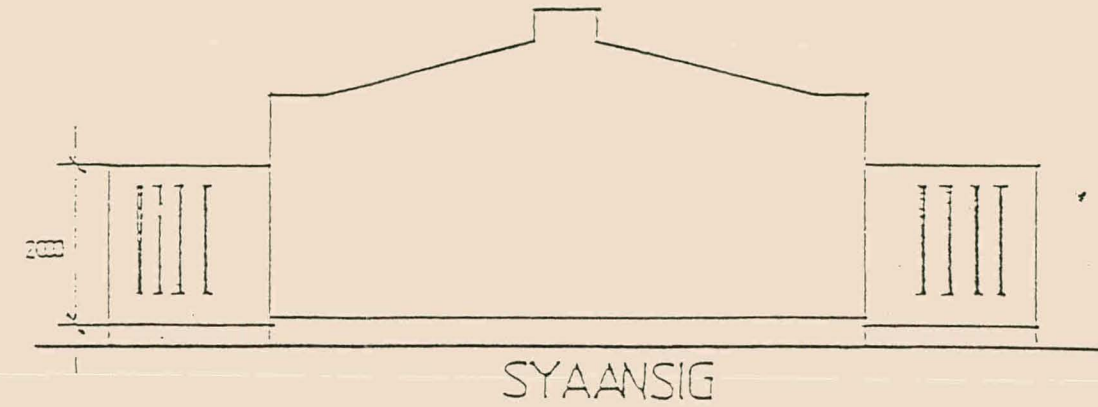
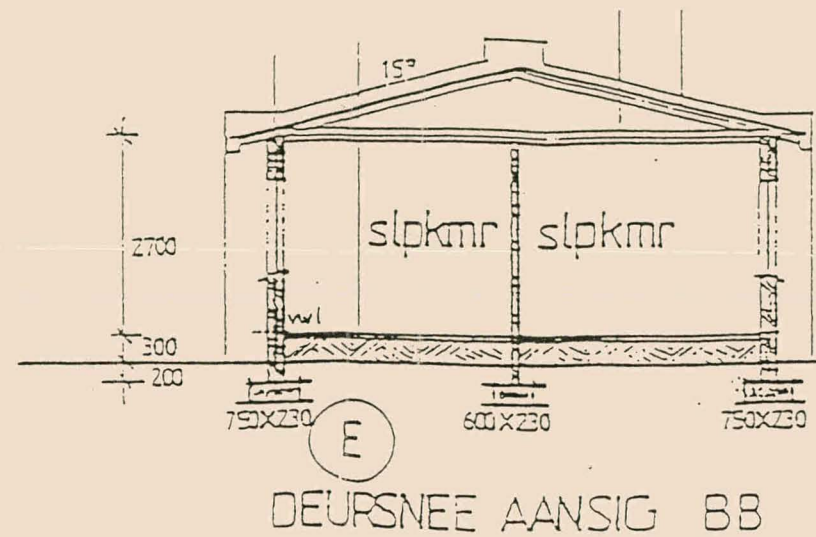
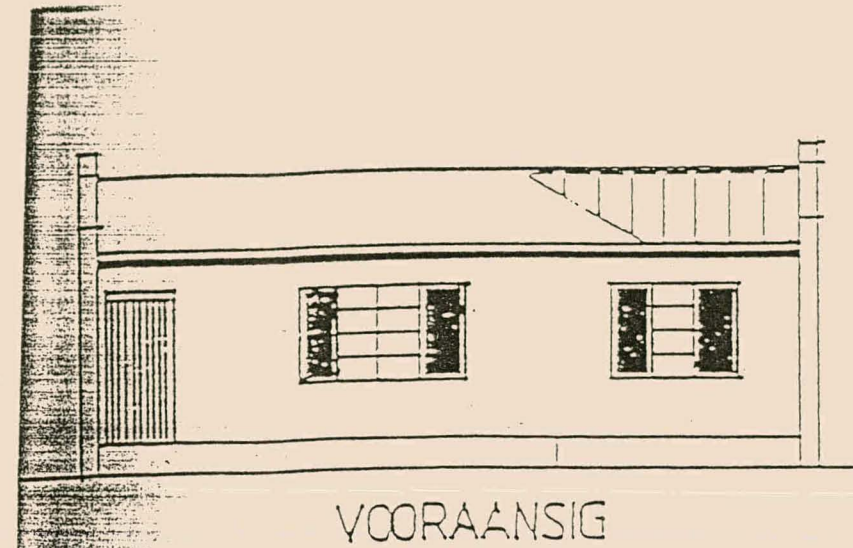
Indien enige verdere inligting verlang word, is u welkom om met die ondergetekende te skakel.

Die uwe

C F GUNTER
HOOF UITVOERENDE BEAMPTÉ

PAR/mb

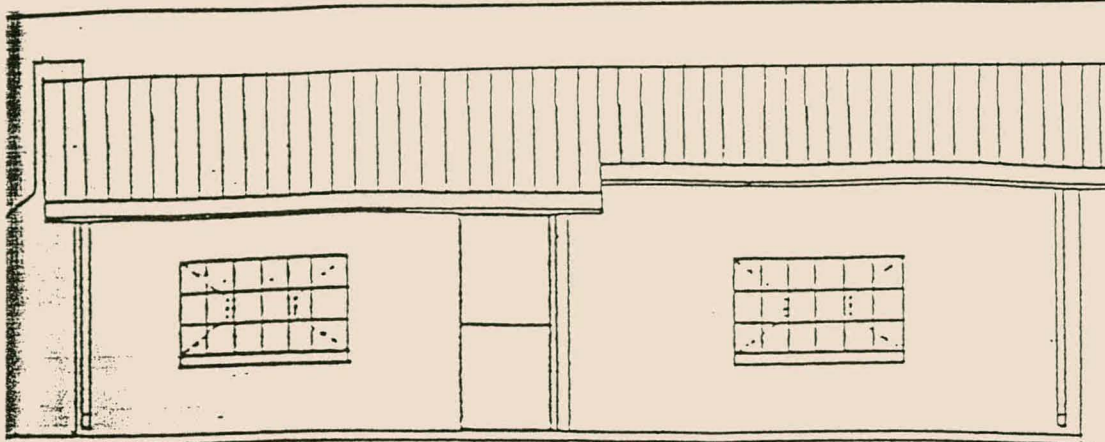

HIERDIE PLAN IS ONGELDIG SONDER AMPTELIKE STEMPEL
THIS PLAN IS NOT VALID WITHOUT OFFICIAL STAMP

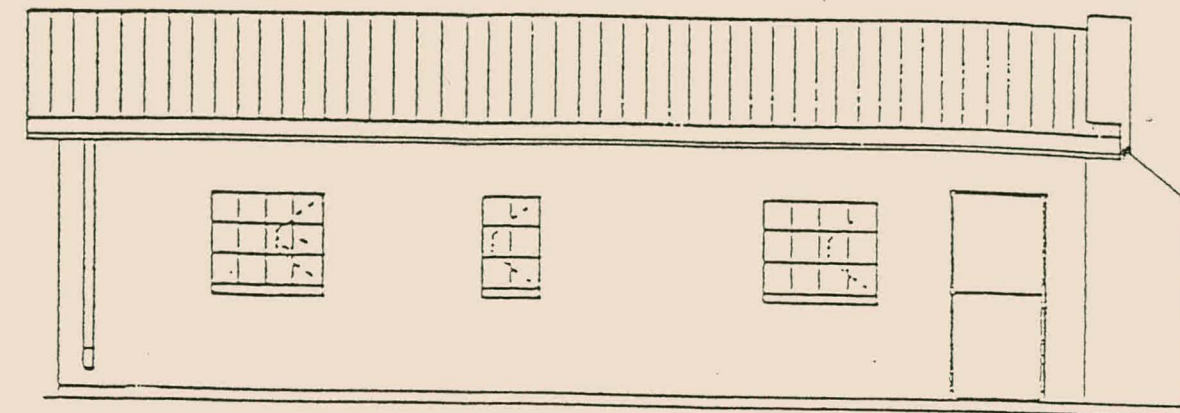
WESKUS STREEKSDIENSTERAAD

TIPE : F
AREA: 58.38

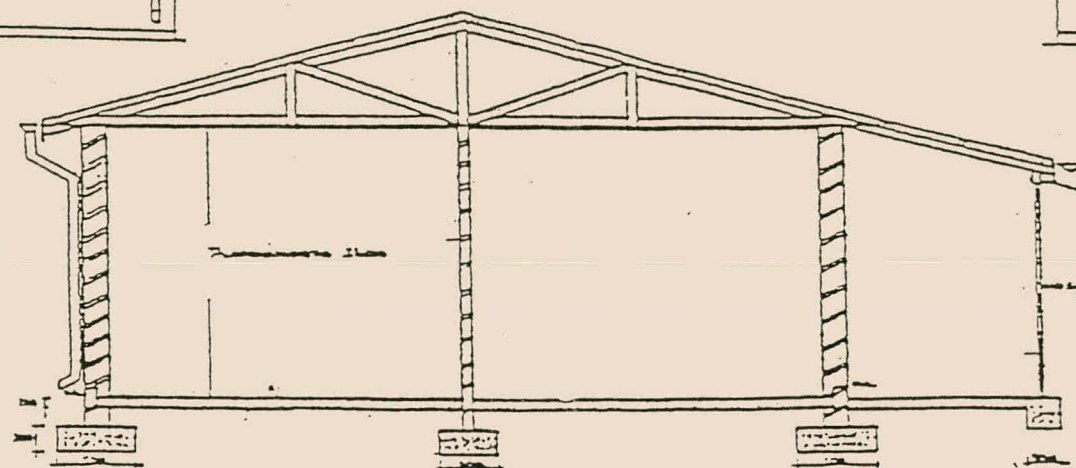

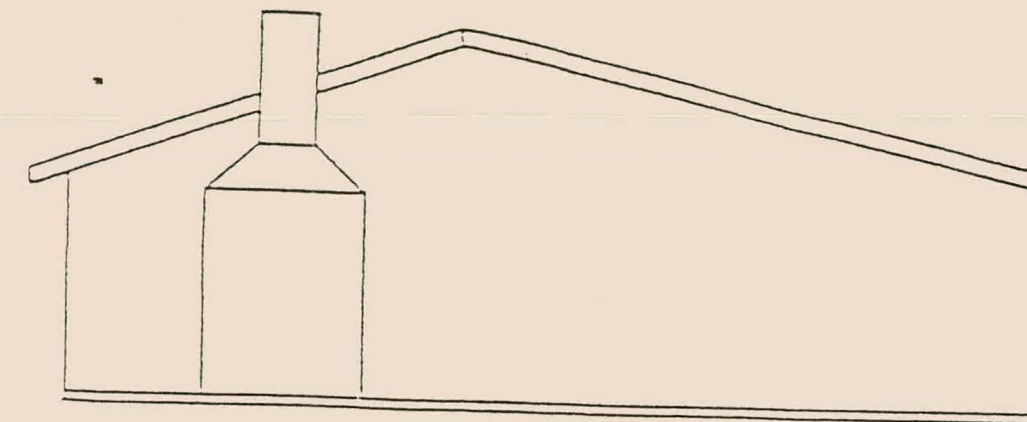
VORRAANSIG

AGTERAANSIG

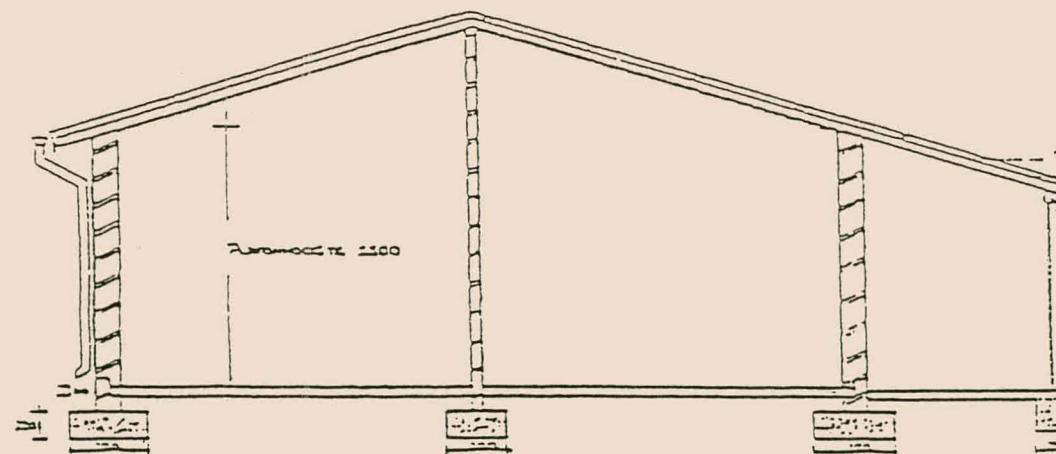

SNIT AA

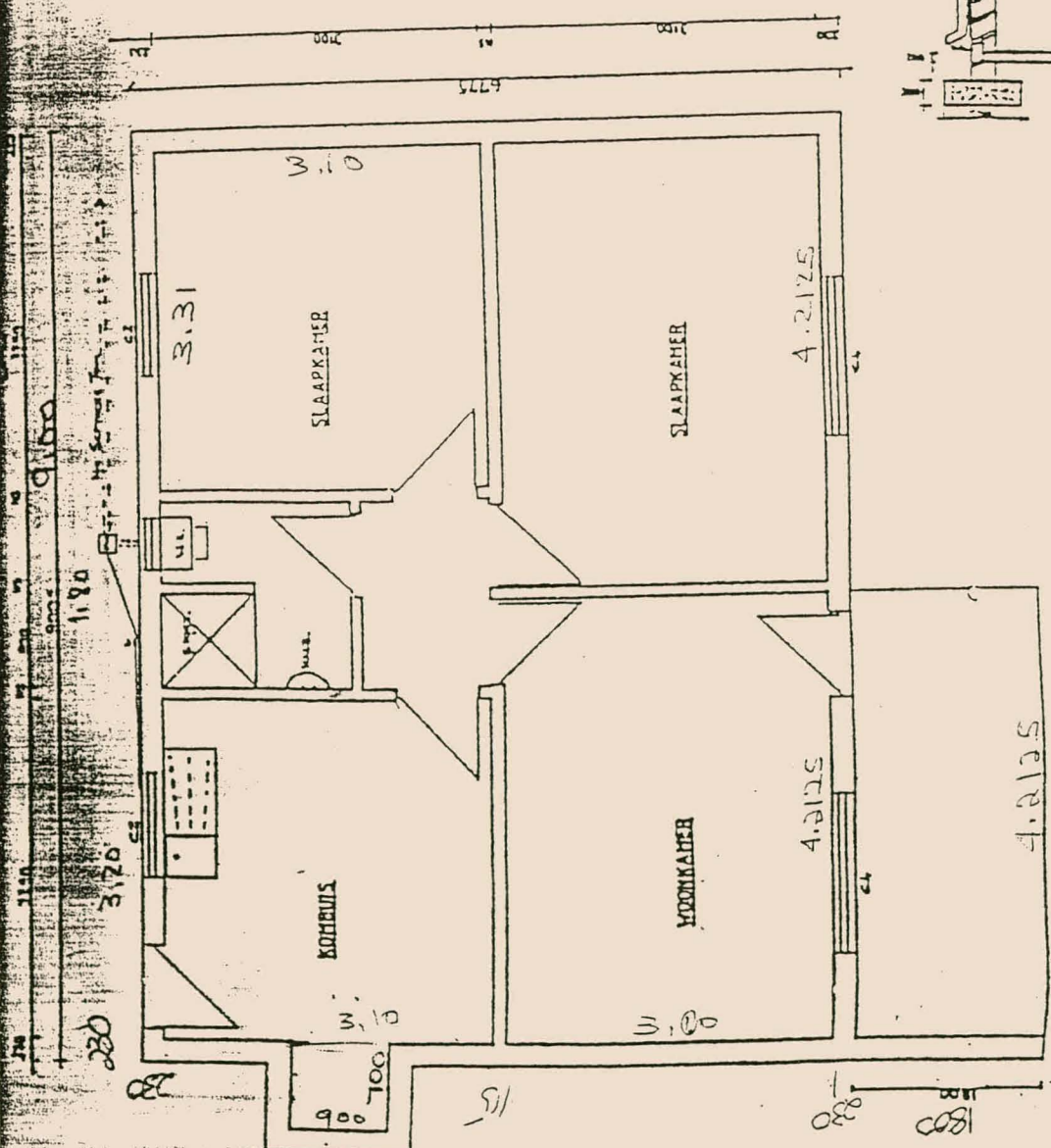
SY AANSIG

Roof - 13°
 Dakskeel - Gekleurde Asbest of
 of 1150mm Dakskeel
 Plafond - Gipsboord
 Geste - 60mm H.L. Rook met 60mm
 Plafond - 0,6mm
 Muur - Gekleurde Asbest of 1150mm
 of 1150mm Dakskeel
 Vloer - 20mm Plafond of 20mm
 Vloerplank - Geste

SNIT AA. ALTERNATIEVE DAKKONSTRUSIE

Die Dakskeel Vloerplank met 60mm
 H.L. Rook met 60mm
 Vloerplank met 20mm

HIERDIE PLAN IS ONGELDIG SONDER AMPTELIKE STEMPEL
 THIS PLAN IS NOT VALID WITHOUT OFFICIAL STAMP

WESKUS STREEKSDIENSTERAAD

TIPE : D
 AREA: 61.0

EIENAAR & ADRES:

BYLAE C:

BATSON-SKAAL EN PUNTESTELSEL VIR KAMERDIGTHEID

BATSON SKAAL

Persentasies hoër as 100 dui op oorbesetting en hoe hoër die persentasie bo 100 is, hoe groter is die mate van oorbesetting. (Hierdie indikator is ontwerp deur prof' E Batson, vroeër van die Universiteit van Kaapstad.)

Slegs "ekwivalente persone" word getel en 'n kind onder 10 word as 'n halwe persoon getel. Verder word slegs slaapvertrekkers in ag geneem. Daar is oorbewoning wanneer meer as die volgende getal ekwivalente persone 'n woning van getoonde grootte bewoon:

2,5 ekwivalente persone:	1 slaapkamerwoning
3,5 ekwivalente persone:	2 slaapkamerwoning
5,0 ekwivalente persone:	3 slaapkamerwoning
7,5 ekwivalente persone:	4 slaapkamerwoning
10,0 ekwivalente persone:	5 slaapkamerwoning
12,5 ekwivalente persone:	6 slaapkamerwoning
15,0 ekwivalente persone:	7 slaapkamerwoning
17,5 ekwivalente persone:	8 slaapkamerwoning
20,0 ekwivalente persone:	9 slaapkamerwoning

TOEPASSING VAN DIE BATSON-PUNTESTELSEL

- STAP 1 : Bereken die aantal ekwivalente persone in woning deur 'n persoon bo 10 jaar as 'n volwasse ekwivalent te tel en 'n persoon onder 10 jaar as 'n halwe volwasse ekwivalent.
- STAP 2 : Teken somtotaal van persone in die woonbuurt bo 10 jaar en persone onder 10 jaar aan in toepaslike kolomme.
- STAP 3 : Bepaal die aantal slaapvertreke in woning (alle vertreke waar geslaap word, uitgesluit kombuis, badkamer en toilet) en teken somtotaal vir die woonbuurt aan in toepaslike kolom.
- STAP 4 : Bepaal volgens die onderstaande tabel die ideale aantal persone vir die gegewe aantal slaapvertreke:

Tot 2,5 ekwivalente persone	1 slaapvertrek
Tot 3,5 ekwivalente persone	2 slaapvertrek
Tot 5 ekwivalente persone	3 slaapvertrek
Tot 7,5 ekwivalente persone	4 slaapvertrek
Tot 10 ekwivalente persone	5 slaapvertrek
Tot 12,5 ekwivalente persone	6 slaapvertrek
Tot 15 ekwivalente persone	7 slaapvertrek
Tot 17,5 ekwivalente persone	8 slaapvertrek
Tot 20 ekwivalente persone	9 slaapvertrek

- STAP 5 : Pas onderstaande formule toe om kamerdigtheid per wooneenheid te bepaal:

$$\frac{\text{aantal ekwivalente persone in woning}}{\text{ideale aantal persone vir gegewe slaapvertreke}} \times \frac{100}{1}$$

- STAP 6 : Tel die resultaat van alle wonings bymekaar en teken aan in toepaslike kolom.
- STAP 7 : Verstrek die aantal wooneenhede gedek in toepaslike kolom.

BYLAE D:
INLIGTINGSBRIEF AAN PLAASWERKGEWERS

Departement Stads- en Streekbeplanning
Privaatsak X1
Matieland
7602
Tel. (021) 8866536
Faks.: (021) 8084336
E.-pos: 12337587@rgo.sun.ac.za

Geagte .....

PLAASWERKERBEHUISING OPNAME

Baie dankie vir u bereidwilligheid om my te help met my navorsing ter voltooiing van my tesis. Soos u reeds weet handel dit oor plaaswerkerbehuising. Ek beplan om gedurende die Junie-vakansie met u, en twee van u plaaswerkers op die plaas, 'n onderhoud te kom voer. Ek sal u wel nader aan die tyd kontak om met u 'n afspraak te maak wat u pas. Intussen gee ek u graag 'n bietjie inligting oor my studie.

Soos u sekerlik weet, was daar gedurende die afgelope paar jaar talle verwikkelinge rakende die sosiaal-maatskaplike situasie van plaaswerkers in Suid-Afrika. 'n Aspek wat veral in hierdie tyd aandag geniet het, is die voorsiening van Plaaswerkerbehuising. Een van die belangrikste veranderinge op die gebied is die subsidieskema van die regering, asook nuwe wetgewing rakende werkers se verblyfreg op plase.

Met die oog op die moontlike aanwending van hierdie subsidies gaan ek kyk na 'n tipe landboudorp as alternatief tot plaaswerkerbehuising op die plaas.

In breë trekke behels die landboudorp die sentrale vestiging van plaaswerkers vanaf verskillende plase. Die uitgangspunt is dat die landboudorp aan die plaaswerkers die geleentheid sal bied om huisvesting en eiendom te verkry binne 'n dorp wat spesifiek vir die doel beplan is.

Ek sien uit daarna om met u en u werkers te kom gesels oor die onderwerp.

By voorbaat dank

Deoné Stoumann

BYLAE E:

VRAELYTE AAN PLAASWERKERS EN PLAASWERKGEWERS

VREDENDAL – Vraelys aan Plaaswerkers
Departement Stads- en Streekbeplanning
Universiteit van Stellenbosch

A. PERSOONLIK

1. Plaasnaam .....
2. Geslag
  - a) manlik .....
  - b) vroulik .....
3. Ouderdom .....
4. Huistaal
  - a) Afrikaans .....
  - b) Engels .....
  - c) Xhosa .....
  - d) Ander .....
5. Huwelikstatus
  - a) wettig getroud .....
  - b) bly saam .....
  - c) enkellopend .....
6. Gesinsgrootte .....

B. ARBEIDSAANGELEENTHEDE

1. Hoe lank werk u al op hierdie plaas ? .....
2. Indien u in hierdie tyd van die plaas af weg was, hoe lank was dit altesaam ?
.....
3. Wat se werk het u gedoen terwyl u van die plaas af weg was ?
.....
4. Hoekom het u weer terruggekom plaas toe ?
.....
5. Watter werk doen u op die plaas ?
  - a) algemene werker .....
  - b) spesialis werker .....
  - c) spanleier .....
  - d) vragmotorbestuurder .....
  - e) toesighouer/voorman .....

6. Indien u kinders het, sou u hulle aanmoedig om op die plaas te werk en woon ?

- a) Ja .....
- b) Nee .....
- c) Weet nie .....

7. Waarom sê u so ?

.....

C. BEHUISING

1. Hoe lank woon u al op die plaas ? .....

2. Hoeveel mense woon in die huis ? (u ingesluit) .....

3. Hoeveel van die mense wat woon in die huis, werk op die plaas ? .....

4. Hoeveel kamers het die huis ? .....

- a) slaapkamers .....
- b) woonkamers .....
- c) badkamer .....
- d) kombuis .....
- e) ander .....

5. Dienste waarmee die huis toegerus is.

- a) water .....
- b) elektrisiteit .....
- c) toilet .....
- d) wasgeriewe .....
- e) kookgeriewe .....

6. Is u gelukkig met u behuisingsomstandighede ? (indien nie, gee redes)

.....
.....

D. FINANSIES

1. Waarop spandeer u die grootste gedeelte van u inkomste?

.....

2. Ontvang u enige byvoordele op die plaas?

.....

3. Wat is die aard van hierdie byvoordele?

- voedsel
- klere
- vervoer

- medies
- begrafnis dekking
- versekering
- ander

E. OPVOEDING EN VRYETYDSBESTEDING

1. Woon u kinders skool by?

.....

2. Hoe word die kinders na die skool vervoer?

.....

3. Is daar fasiliteite vir ontspanning

a) op die plaas

.....

b) in die distrik?

.....

4. Benut u hierdie fasiliteite?

.....

5. Is daar enige ontspanningstipe wat u op die plaas verlang?

.....

F. WETGEWING EN SUBSIDIES

1. Dra u kennis van die Wet op die uitbreiding van sekerheid van verblyfreg

(Wet No. 62, 1997) ?

a) Ja .....

b) Nee.....

2. Indien ja, wat verstaan u onder die wet ?

.....

.....

.....

3. Weet u van die behuisingssubsidie van die regering?

a) Ja .....

b) Nee .....

4. Indien ja, verduidelik wat u daaronder verstaan?

.....

.....

.....

G. BEHUISINGSVOORKEURE

1. Terwyl u op die plaas werk. Waar sou u die graagste wil bly ?

- a) op die plaas .....
- b) huis in landboudorpie .....
- c) huis op dorp .....

2. Wanneer u die dag aftree, waar sou u die graagste wou bly ?

- a) by my kinders .....
- b) onseker .....
- c) huis in die dorp .....
- d) huis in die landboudorpie .....
- e) in aftree oord .....
- f) huis op die plaas .....

1. Weet u wat 'n landboudorpie is?

.....

3. Sou u graag in so 'n landboudorpie wou bly?

- a) Ja .....
- b) Nee.....

2. Motiveer u antwoord. ....

.....
.....

BAIE DANKIE VIR U TYD EN SAMEWERKING.

DATUM .....

VREDENDAL – Vraelys aan Blanke werkgewers

Departement Stads- en Streekbeplanning

Universiteit van Stellenbosch

A. PERSOONLIK

1. Plaasnaam .....
2. Grootte van plaas in ha .....

B. ARBEIDSAANGELEENTHEDE

1. Hoeveel plaaswerker gesinne woon op u plaas? .....
2. In hoeveel gesinne werk beide die man en vrou permanent ? .....
3. In hoeveel gesinne werk die vrou net gedurende seisoentyd ? .....
4. Hoeveel bejaarde mense (65 en ouer) woon op die plaas ?
  - a) Mans .....
  - b) Vroue .....

C. BEHUISING

1. Hoeveel arbeidershuise het u op die plaas ? .....
2. Is daar voldoende behuising vir al die werkers ? .....
3. Het u in die verlede enige subsidie vir die oprigting van werkershuise ontvang?.....
4. Vir watter geriewe is hierdie subsidie aangewend ?
  - a) water .....
  - b) wasgeriewe .....
  - c) verfwerk .....
  - d) algemene instandhouding .....
  - e) ander dienste .....
  - f) bou van nuwe huise .....
5. Sou u in die toekoms hulp van die owerheid wou ontvang vir die oprigting en instandhouding van u werkershuise ? .....
6. Waar verkies u om u plaaswerkers te huisves ?
  - a) op die plaas .....
  - b) op die naaste dorp .....
  - c) in 'n landboudorp .....

7. Motiveer u antwoord in vraag 6.

.....
 .....
 .....

8. Watter van die volgende dienste/eienskappe besit u werkershuise ?

- a) krag .....
- b) lopende water in huis .....
- c) lopende water buite huis .....
- d) spoeltoilette binne huis .....
- e) ablusieblok fasiliteite .....
- f) teëls .....
- g) matte .....
- h) plafonne .....
- i) geverf .....

9. Is u werkers tevrede met hulle behuising?

- a) Ja .....
- b) Nee .....
- c) Onseker .....

10. Voel u, dat u werkers se huise

- a) op standaard is
- b) verbeteringe kort

11. Het u enige behuisingskontrak met u werkers ?

- a) Ja
- b) Nee .....

12. Hoe lank na die beindiging van diens mag 'n werker nog aanbly in die huis op die plaas ?

.....

D. WETGEWING EN SUBSIDIES

1. Dra u kennis van die Wet op die uitbreiding van sekerheid van verblyfreg
 (Wet No. 62, 1997) ?

- a) Ja .....
- b) Nee.....

2. Indien ja, wat verstaan u onder die wet ?

.....

.....
.....

3. Weet u van die behuisingssubsidie van die regering?

a) Ja .....

b) Nee .....

4. Indien ja, verduidelik wat u daaronder verstaan?

.....
.....
.....

E. GEVOEL OOR LANDBOUDORPIE

1. Sou u die konsep van 'n landboudorpie in die Vredendal omgewing ondersteun ?

a) Ja .....

b) Nee.....

2. Motiveer u antwoord. ....

.....
.....

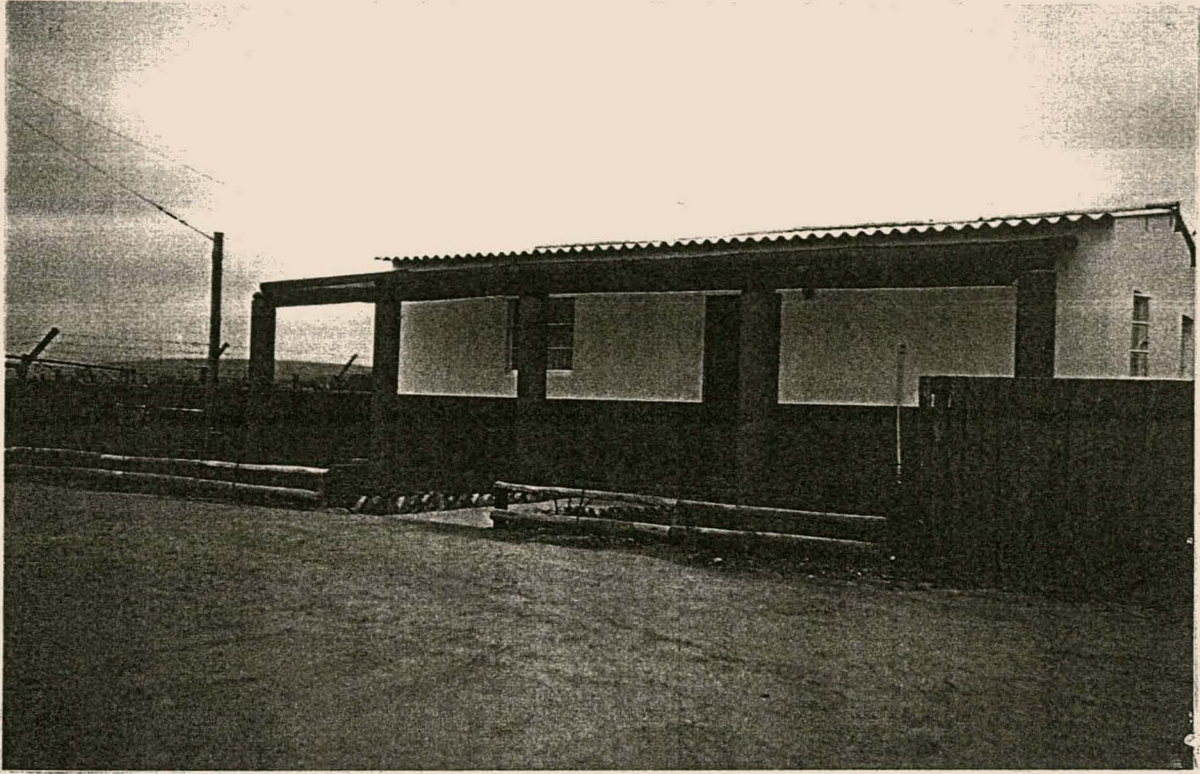
BAIE DANKIE VIR U TYD EN SAMEWERKING.

DATUM .....

FOTO BYLAE:

PLAASWERKERSHUISE IN DIE VREDENDAL OMGEWING

Foto 1:

Vier vertrek plaaswerker huise met hul diensareas

Foto 2:

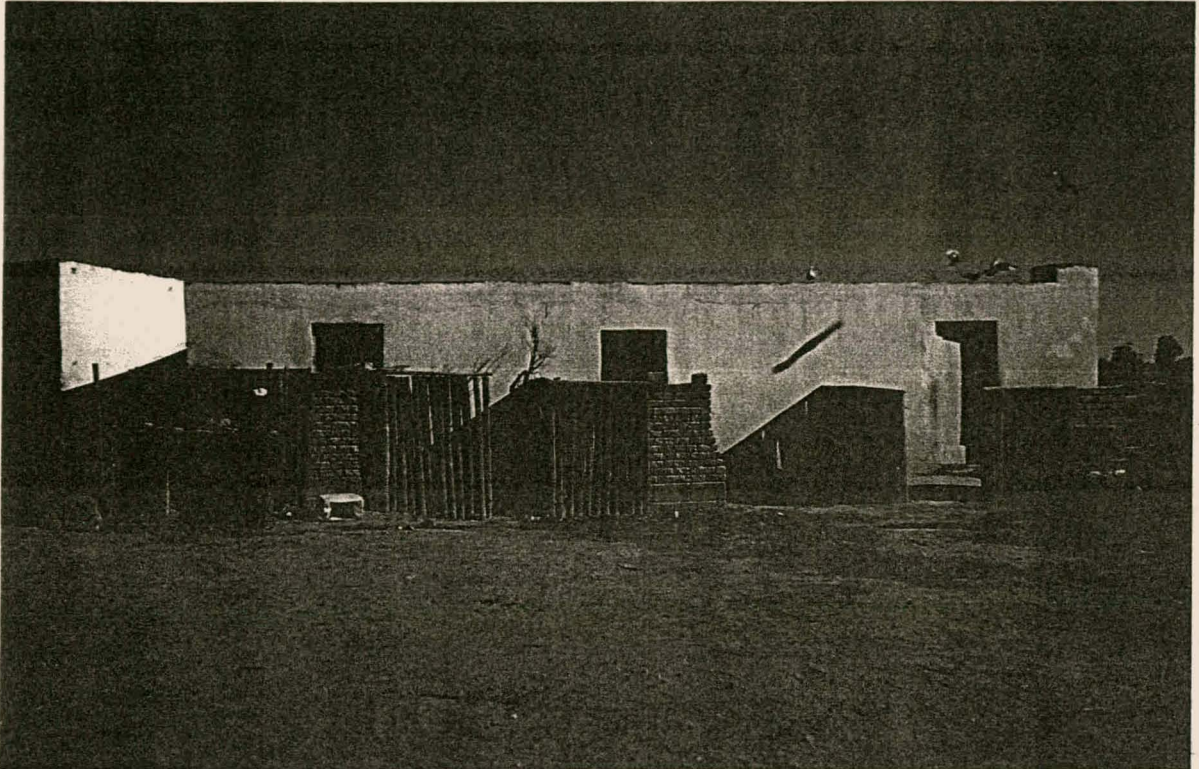

Foto 3: Losstaande plaaswerker huise

Foto 4:

Foto 5: Plaaswerker huise in skakelhuis vorm

Foto 6:

Foto 7: Bewaarskool vir plaaswerkers se kinders

Foto 8: Ontspanningssaal vir plaaswerkers